

ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ МІСЬКИХ ГРОМАД)

Марія Кармазіна

АЛГОРИТМ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ МІСТА/МІСЬКОЇ ГРОМАДИ ЯК ПОЛІТИЧНОГО СПІВТОВАРИСТВА)

У статті запропоновано алгоритм дослідження політичних ідентичностей у міській громаді як політичному співтоваристві. Обстоюється думка, що політичні ідентичності є продуктом історичних, економічних, соціокультурних процесів, формуються під впливом специфічного поєднання різноманітних чинників, які актуалізовані тією чи іншою політикою ідентичностей.

Ключові слова: *політична ідентичність, міська громада як політичне співтовариство, політика ідентичностей.*

Mariia Karmazina *The research algorithm of the political identities in modern Ukraine (based on the example of the city/urban population as a political community identities)*

An article proposes a research algorithm of the political identities of the city population as a political community. It is stressed the idea that political identities are the product of historical, economic, social and cultural processes and they are formed under specific combination of various factors that are actualized by one or the other identity policy.

Key words: *political identity, city population as a political community, identity policy.*

Погляд на оточуючу реальність формується під тиском тих чи інших подій (фактів), процесів, феноменів, зрештою – викликів з майбутнього. Це змушує дослідника світу політичного виокремлю-

вати (на кожному з етапів розвитку процесу пізнання) те, що, з його погляду, має вагу і значення *тут і сьогодні*. Дослідник *конструює* підстави, які зумовляють *можливість розрізняти, аналізувати, порівнювати, прогнозувати*.

Своєрідною підставою для розрізнення, аналізу та ін. у сучасних українських реаліях стала *ідентичність*. Ідентичність є тим елементом української дійсності, який актуалізувався внаслідок багатьох чинників. Серед цих, останніх, – не лише постання 1991 року Української держави, але й різноманітні й різноспрямовані процеси, що розгорталися в наступний час в Україні, під дією яких відбувалася політизація до того *неполітичних* сфер, що, у свою чергу, викликало до життя нові явища і феномени. Це дає підстави твердити, що на сучасному етапі функціонування українського суспільства політична ідентичність (у контексті інших ідентичностей) є домінантною. Вона як продукт інтеракцій, результат зіткнення конкуруючих (до взаємовиключності) дискурсів, стала підґрунтям політичних дій і політичної поведінки українських громадян.

Аналіз ідентичності як феномену (згідно з настановами Р. Брубейкера) колективної самості і як аспекту індивідуальності, а крім того, додаю, і як певної *рамки для політичної дії*, можна здійснювати на різних рівнях спільноти (суспільства), зосереджуючи увагу на тих чи інших співтовариствах (громадах), виокремлених за певною сукупністю ознак, зокрема, територіальних, гендерних, професійних, вікових тощо. *Співтовариство (громада)* – ментальний конструкт, щодо якого не можна окреслити вичерпний набір характеристик (ознак), оскільки кожне співтовариство формується і функціонує у специфічних соціокультурних, історико-політичних, економічних та ін. умовах, які й впливають на його конфігурацію, межі, суть, зумовлюють ізоляцію чи активну комунікацію з іншими співтовариствами, «накладання» одних на інших. Взаємодія на консенсусній чи конфліктній основі зумовлює особливості інституціоналізації ідентичностей співтовариства (громади).

Політичність стає ознакою співтовариства, коли воно починає продукувати смисли і значення, які, резонуючи у публічному

просторі, набувають значення. Тобто своєю поведінкою громада-суб'єкт викликає зміни у становищі інших співтовариств (громад), які функціонують у межах спільноти, пропонуючи зміну (більшою чи меншою мірою) *правил гри*.

За допомогою «територіальних ознак» можна виділити як окреме співтовариство місто, територіальну/міську громаду, законодавчі підстави функціонування якої закріплено у Конституції України (1996) [1], Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997) [2]. Основними ідентичностями, за якими можна аналізувати ту чи іншу громаду, є регіональна, етнічна, гендерна, вікова, статусно-професійна, культурна і політична.

Алгоритм виявлення і дослідження політичних ідентичностей у місті/міській громаді як політичному співтоваристві повинен, на нашу думку, включати вивчення усієї сукупності обставин їх формування, суті й перспектив трансформації.

1. Найперше, місто/міську громаду варто характеризувати, взявши до уваги такі чинники, як:

– час виникнення міста і здобуття ним, власне, міського статусу;

– підстави зміни назви міста (динаміка топоніму);

– сучасну геополітичну локалізацію у межах держави як політичного утворення (розташування на Сході, Заході, Півночі, Півдні, у Центрі): локалізація у геополітичному просторі (прикордонне/«внутрішнє» місто) зумовлює наближеність/віддаленість міста від *іншого* – зовнішнього «ворога» чи «друга» (значущого/незначущого, нейтрального); від столиці як політичного центру держави; від найближчих і віддалених *своїх* тощо;

– нинішню політико-адміністративну вагу міста (ступінь політичної автономності/підпорядкованості: столиця, обласний, районний центр, місто районного, обласного, столичного підпорядкування).

Проаналізувавши українські міста-обласні центри за такими критеріями, як: час утворення міста, незмінність/змінність його назви, рік здобуття статусу обласного центру, а також особливості локалізації у межах кордонів держави (за ознакою прикордонне/внутрішнє), отримали результати, відображені у *Таблиці 1*:

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика обласних центрів України
(з врахуванням року заснування, здобуття міського статусу
й статусу адміністративного центру, динаміки топоніму,
локалізації у межах держави)***

<i>Назва міста-обласного центру</i>	<i>Рік заснування або першої згадки / здобуття статусу міста</i>	<i>Зміна назви (так/ні)</i>	<i>Рік здобуття містом статусу обласного центру</i>	<i>Локалізація: центр прикордонної /внутрішньої області</i>
Вінниця	Середина XIV ст.	Ні	1932	Прикордонної
Дніпропетровськ	1776 / 1778	Так	1932	Внутрішньої
Донецьк	1869/1917	Так	1932	Прикордонної
Житомир	Кінець IX ст.	Ні	1937	Прикордонної
Запоріжжя	952/1806	Так	1939	Прикордонної
Івано-Франківськ	1662	Так	1939	Прикордонної
Київ	Близько 500	Ні	1932	Прикордонної
Кіровоград	1754/1784	Так	1939	Внутрішньої
Луганськ	1795/1882	Так	1938	Прикордонної
Луцьк	Близько 1000 / 1085	Ні	1939	Прикордонної
Львів	1256	Ні	1939	Прикордонної
Миколаїв	1789	Ні	1937	Прикордонної
Одеса	1415/1794	Так	1932	Прикордонної
Полтава	899 /1174	Ні	1937	Внутрішньої
Рівне	1283	Так	1939	Прикордонної

Продовження Табл. 1

Суми	1652/1780	Так	1939	Прикордонної
Тернопіль	1540	Так	1939	Внутрішньої
Ужгород	IX ст.	Так	1946	Прикордонної
Харків	1654–1655	Ні	1932	Прикордонної
Херсон	1778	Ні	1944	Прикордонної
Хмельницький	1431/1796	Так	1937	Внутрішня
Черкаси	1284/1795	Ні	1954	Внутрішньої
Чернігів	907	Ні	1932	Прикордонної
Чернівці	XII ст./1488	Ні	1944	Прикордонної

* Складено на основі даних офіційного веб-порталу Верховної Ради України. – <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmistcg.html>

Таким чином, із 24 міст-обласних центрів України:

– 11 міст були заснованими і, відповідно, здобули статус міста у Середньовіччі, а інші 13 – у наступні часи;

– половина міст зі статусом обласних центрів (12 міст) ніколи не змінювали своєї назви; назви ж іншої половини змінювалися (у деяких випадках – неодноразово);

– 6 міст (*Дніпропетровськ, Кіровоград, Полтава, Тернопіль, Черкаси, Чернігів*) є центром внутрішніх областей, інші 18 – прикордонні;

– 7 міст статус обласного центру здобули найраніше – у 1932 року; також у період до Другої світової війни аналогічний статус було надано ще 13 містам (у 1937 р. – 4 у 1938 р. – 1; 1939 р. – 8 містам): після війни – 4 містам (у 1944 р. – 2, 1946 р. – 1, 1954 р. – 1).

Топонім (назва міста) – один із своєрідних ідентитетів, який по-своєму розповідає про долю міста в ході розвитку історико-політичного процесу. В одних випадках назви залишалися незмінними з часу виникнення поселення і здобуття ним міського статусу. Назви таких міст віднаходимо в літописних та інших стародавніх джерелах (наприклад, *Київ, Львів, Луцьк, Ужгород,*

Чернівці, Чернігів, Черкаси та ін.). В інших випадках мала місце зміна топоніму, що було віддзеркаленням найрізноманітніших політичних процесів:

– завоювання території однієї держави іншою, що тягло за собою зміну кордонів і перепідпорядкування місцевої влади новому центру, а крім того, зумовлювало заміну одних топонімів іншими. Так, перебуваючи під владою Корони Польської сучасне місто *Хмельницький* іменувалося *Плоскирів* (до 1793), у складі Російської імперії і СРСР (до 1954) – *Проскурів*, зрештою, з 1954 року стало називатися, власне, *Хмельницький*;

– зміни сил при владі, про що твердить відмова (у 1924) від топоніму *Єлисаветград* на користь *Зінов'євськ*, а згодом (у 1934) – *Кіровоград*;

– політики русифікації. Яскравий приклад – зміна топоніму *Рівне* на *Ровно*;

– ідеологізації простору держави через закріплення на рівні топонімів імен нових «героїв» та своєрідне «відрізання минулого», що свого часу зумовило такі перейменування: *Луганське* – *Ворошиловград*, *Катеринослав* – *Дніпропетровськ*.

Своєрідною флукутацією (у контексті процесів советизації території України) були два акти українізації топонімів – вищезгадане перейменування *Проскурова* у *Хмельницький* та (у 1962) *Станіславова*, *Станіслава* на *Івано-Франківськ*. Характерно, що українізувалися назви міст на територіях, здобутими СРСР у ході Другої світової війни.

Аналіз особливостей геополітичної локалізації міста у межах держави викликана тим, що ідентичність мешканців міських громад формується й змінюється під впливом груп чинників, зумовлюючи певну унікальність кожного міста/міської громади (case-study). Унікальністю, приміром, міста *Полтави* є те, що серед міст-центрів внутрішніх областей (*Дніпропетровська*, *Кіровограда*, *Тернополя*, *Черкас*, *Чернігова*) воно є найстарішим. Унікальність міст-центрів областей, локалізованих у прикордонні, пов'язана з тим, що саме прикордонний статус по-своєму ускладнює кількісно-якісні характеристики феномену *політична ідентичність* у міських громадах, що, у свою чергу, зумовлюється потужними зовнішніми викликами із-за кордону – Російської Федерації, Молдови, Румунії, Білорусі та ін.

Такі виклики базуються на низці найрізноманітніших чинників: *етнонаціональних* (за умови розділеності кордоном людського ресурсу, який у своїй етно- й націоідентифікації спирається на одні й ті самі ідентитети), *церковних* (проголошення церквою сусідньої країни своєї виняткової канонічної юрисдикції на території України), *геополітичних* (за умови прийняття/неприйняття усім населенням країни чи його сегментами політичних, культурних та ін. цінностей, випродукованих у лоні Західної чи не-Західної цивілізації і, відповідно, – обстоювання тих чи інших зовнішньополітичних орієнтирів держави/регіонів), *соціальних* (переорієнтація населення прикордонних регіонів на вищі соціальні стандарти життя, характерні для країн ЄС, що межують з Україною), *інформаційних* (переформатування державами інформаційного простору сусідніх держав з метою ідеологічної обробки виокремлених таргет-груп), *транскордонних* (наприклад, функціонування вільних економічних зон), *чинника лідерства* (в основі якого – орієнтири місцевої політичної, управлінської, економічної та ін. еліт на зовнішньополітичні центри впливу; особливості політичних відносин місцевої еліти з політиками, елітою центру України), *ресурсному* (зорієнтованість місцевої економіки на джерела сировини й ринки всередині/зовні країни), *військово-політичному* (проникнення на територію України іноземних спецслужб, наслідком чого стає зруйнування системи обороноздатності держави, деградація системи безпеки, порушення суспільної рівноваги, дестабілізація політичної ситуації) тощо.

Враховуючи вищевказані чинники, а також можливість їхньої кооперативної дії, по-своєму унікальними case-study є такі міста, як: *Донецьк* і *Луганськ*, які були адміністративними центрами областей, що розташовані на географічному Сході України і які межують з Російською Федерацією; *Чернігів*, розташований на Північному Сході України і є центром області, яка межує як з Російською Федерацією, так і Білоруссю; *Одеса* та *Чернівці* – центри областей на Південному Заході країни, які межують з Молдовою і Румунією.

Таким чином, мешканці України, в одних випадках, стикаються із викликами з боку однієї держави, в інших – двох.

Найскладніша ситуація у цьому сенсі в *Ужгороді*: Закарпатська область межує з трьома державами-сусідками України.

У кожному окремому випадку кількість, якість і наслідки зовнішнього впливу є відмінними, але те, що вони не є такими, які можна ігнорувати в ході вивчення політичних ідентичностей мешканців відповідних регіонів України, засвідчила політична ситуація 2014 року (анексія Росією Криму, сепаратистські виступи на Донбасі і введення в регіон російських військ, терористичні акції в Одесі, Харкові; постання феноменів зрадництва, колабораціонізму, зміни громадянської ідентичності на «новоросійську», «ДНРівську» чи «ЛНРівську», від'їзд/евакуація етнічних поляків із підконтрольних бойовикам територій до Польщі тощо). З урахуванням цього, важливим є аналіз розуміння суміжними з Україною державами сутності феномену тієї чи іншої (соціальної, культурної, політичної) ідентичності і, передовсім, Росією (у світлі російської агресії проти України). Аналіз «Концепції зовнішньої політики Росії» [3] (2013) свідчить, що акцентується значення у сучасному світі найперше «цивілізаційної ідентичності». Тобто не цінностей (що є актуальним для західного світобачення), а саме ідентичностей. У «Концепції...» зазначається, що у Росії є власні підходи «по темі захисту прав людини», і наголошується на можливостях «м'якої сили» у ході розв'язання зовнішньополітичних завдань. Таким чином, актуалізувавши проблему цивілізаційної ідентичності, маючи свої власні уявлення про права людини, Росія по-своєму витлумачує і сутність «м'якої сили», розуміючи під нею «комплексний інструментарій розв'язання зовнішньополітичних завдань з опорою на можливості громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативні класичній дипломатії методи і технології» (а не поширене в Європі трактування: м'яка сила – це сила, заснована на привабливості). Крім того, проголосивши «вищим пріоритетом національної безпеки» всебічний «захист прав і законних інтересів російських громадян і співвітчизників», «поширення і зміцнення позицій російської мови у світі», популяризацію «культурних досягнень народів Росії», консолідацію «російської діаспори за кордоном», російська влада уникнула тлумачення поняття «співвітчизники» (у словосполученні «російські співгромадяни і співвітчизники»).

Утім, згідно з концепцією «русского мира», під останніми розуміється російськомовне населення, не залежно від місця проживання, його уявлень і бажань, самоідентифікації. Отже, аналіз сукупності ідей «Концепції зовнішньої політики...» і концепції «русского мира» свідчить, що російськомовність стала своєрідною стигмою, яка не дає індивіду жодної можливості вийти за межі «цивілізаційної ідентифікації». Остання ж, згідно з російськими переконаннями, базована на мові, культурі, «спільній історії», православ'ї, в ієрархії ідентичностей стає домінуючою. Російськомовні потрапляють у «пастку» цивілізаційної ідентичності. Мова, релігія, історія та ін., таким чином, політизуються. Як політизується і феномен цивілізаційної ідентичності.

Врахування як попередніх російських впливів (під якими розуміємо здатність без застосування прямих погроз чи сили переконувати інших, змушувати їх рахуватися із певними бажаннями і поступатися їм) на російськомовне населення в Україні, так і нинішньої прямої агресії уможлиблює розуміння зміни української ідентичності на «ДНРівську» чи «ЛНРівську».

Для увиразнення ситуації із політичними ідентичностями в Україні доцільним є порівняння ідентичностей мешканців міст на основі бінарних порівнянь: «старих»/«літописних» (*Чернігів, Чернівці*) і «нових»/модерних (*Одеса, Луганськ і Донецьк*, які, відповідно, здобули статус міста наприкінці XVIII, XIX і на початку XX ст.). І тут маємо своєрідний наголос: «наймолодші» міста – *Луганськ і Донецьк* – у 2014 році заявили про себе як середовища, мешканці яких виявили найбільшу готовність до констатації ідентичностей, які є новітніми, а також аномальними для України («ДНРівська» й «ЛНРівська»).

2. Для розуміння підстав вибору на користь тієї чи іншої ідентичності важливим є дослідження соціокультурних умов проживання тієї чи іншої міської громади, оскільки саме умови зумовлюють соціальні ідентитети, соціокультурні можливості й відданість індивідів тим чи іншим цінностям, зрештою, зумовлюють політичний потенціал того чи іншого міста, регіону, політичну поведінку політичних суб'єктів, електоральний і геополітичний вибір, слугують ґрунтом, який уможлиблює політичні маніпуляції, постановня й побутування тих чи інших політичних міфів тощо.

Якщо проаналізувати людський ресурс виокремлених case study, то виявимо, що за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року цей ресурс в *Одесі* і *Донецьку* був досить потужним: наявне населення Одеси становило 1029000 осіб [4], Донецька – 1031700 осіб міського та 1700 осіб сільського населення [5]. Тобто ці міста мали статус міст-«мільйонників». Наявне населення *Луганська* у той же час становило 499,8 тис. осіб, власне, міського і 3,4 тис. осіб сільського [6]. Людський потенціал *Чернігова* і *Чернівців* був значно скромнішим: у Чернігові наявного населення було 305 тис. осіб [7], у Чернівцях – 240,6 [8]. На 1 січня 2014 року, за деякими даними, населення *Одеси* і *Донецька* зменшилося, відповідно, до 1 млн та близько 950 тис. осіб; *Луганська* – до близько 425 тис. чол.; *Чернігова* – близько 295 тис. осіб; *Чернівців* (на 1 жовтня 2014 року) – близько 263 тис., що стало своєрідним проявом загальноукраїнської тенденції зменшення кількості населення.

Як свідчать дані *Таблиці 2*, Донецьк і Луганськ були центрами найбільш урбанізованих регіонів країни: міське населення в них, відповідно, становило 90,7% і 86,9%. Високий рівень міського населення (понад 60%) був і в таких регіонах, як Одеська, Чернігівська, Полтавська області (відповідно, 66,9%, 63,9%, 61,7%). Щодо Чернівецької області, то вона була серед найменш урбанізованих регіонів разом із Закарпаттям: міське населення становило, відповідно, 42,7% і 37,1%. Утім, Чернівецька область разом із Донецькою, Львівською й Дніпропетровською входила до четвірки регіонів із найвищою щільністю населення: відповідно, 112,2 – 163,8 – 116,3 – 103,1 осіб на км кв.

Таблиця 2

Територія та кількість наявного населення за регіонами*
(на 1 січня 2014 року)

<i>Територія тис. км²</i>		<i>Кількість населення, тис.</i>	<i>У тому числі</i>		<i>% міського насе- лення</i>	<i>Щільність населення, осіб на 1 км²</i>
			<i>міське</i>	<i>сільськ.</i>		
Україна	603,5	45426,2	31336,6	14089,6	69,0	75,3
АР Крим	26,1	1967,2	1233,5	733,7	62,7	75,4

Продовження табл. 2

Області						
Вінницька	26,5	1618,3	815,3	803,0	50,4	61,1
Волинська	20,1	1041,3	543,7	497,6	52,2	51,7
Дніпро-петровська	31,9	3292,4	2751,8	540,6	83,6	103,1
Донецька	26,5	4343,9	3937,7	406,2	90,7	163,8
Житомирська	29,8	1262,5	739,7	522,8	58,6	42,3
Закарпатська	12,8	1256,9	466,9	790,0	37,1	98,6
Запорізька	27,2	1775,8	1369,0	406,8	77,1	65,3
Івано-Франківська	13,9	1382,1	600,8	781,3	43,5	99,2
Київська	28,1	1725,5	1070,2	655,3	62,0	61,4
Кіровоградська	24,6	987,6	617,9	369,7	62,6	40,2
Луганська	26,7	2239,5	1945,3	294,2	86,9	83,9
Львівська	21,8	2538,4	1545,8	992,6	60,9	116,3
Миколаївська	24,6	1168,4	793,8	374,6	67,9	47,5
Одеська	33,3	2396,5	1603,8	792,7	66,9	71,9
Полтавська	28,8	1458,2	899,1	559,1	61,7	50,7
Рівненська	20,1	1158,8	553,6	605,2	47,8	57,8
Сумська	23,8	1133,0	772,0	361,0	68,1	47,5
Тернопільська	13,8	1073,3	475,1	598,2	44,3	77,6
Харківська	31,4	2737,2	2202,5	534,7	80,5	87,1
Херсонська	28,5	1072,5	656,2	416,3	61,2	37,7
Хмельницька	20,6	1307,0	729,5	577,5	55,8	63,4
Черкаська	20,9	1260,0	712,5	547,5	56,5	60,2
Чернівецька	8,1	908,5	388,2	520,3	42,7	112,2
Чернігівська	31,9	1066,8	682,0	384,8	63,9	33,4
міста						
Київ	0,8	2868,7	2868,7	—	100,0	3433,2
Севастополь	0,9	385,9	362,0	23,9	93,8	446,8

* Україна у цифрах. 2013. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Міське населення Донеччини концентрувалося (див. Таблицю 3) у (станом на 9 грудня 2014 року) 52 містах (28 обласного

значення і 24 районного), Луганщини – 37 містах (14 обласного і 23 районного) [9]. Хоча на другому місці за кількістю міст була Львівська область, де їх нараховувалося 44 (9 обласного і 35 районного значення). Утім, на Луганщині більша кількість міст мала обласне значення – 14 проти 9 аналогічних населених пунктів на Львівщині.

Таблиця 3

Ступінь урбанізації регіонів України*

№ п.п	Область	Кількість міст			№ п.п	Область	Кількість міст		
		всьо- го	обл. знач.	р-н знач.			всьо- го	обл. знач.	р-н знач.
1.	<i>Донецька</i>	52	28	24	13.	Івано- Франківська	15	6	9
2.	Львівська	44	9	35	14.	<i>Полтавська</i>	15	5	10
3.	<i>Луганська</i>	37	14	23	15.	Запорізька	14	5	9
4.	Київська	26	13	13	16.	Хмельницька	13	6	7
5.	Дніпропет- ровська	20	13	7	17.	Житомирська	12	5	7
6.	<i>Одеська</i>	19	7	12	18.	Кірово- градська	12	4	8
7.	Вінницька	18	6	12	19.	Закарпатська	11	5	6
8.	Терно- пільська	18	2	16	20.	Волинська	11	4	7
9.	Харківська	17	7	10	21.	Рівненська	11	4	7
10.	Черкаська	16	6	10	22.	<i>Чернівецька</i>	11	2	9
11.	<i>Черні- гівська</i>	16	4	12	23.	Миколаївська	9	5	4
12.	Сумська	15	7	8	24.	Херсонська	9	4	5

* Складено на основі даних офіційного веб-порталу Верховної Ради України «Регіони України та їх склад». – <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/a002>

Зацікавлення викликає такий показник, як якість населення міст. Вищенаведені цифри Всеукраїнського перепису свідчать, що на початку ХХІ століття статисти не відмічали наявності у таких досліджуваних старих містах, як Одеса, Чернівці й Чернігів

сільського населення. Але воно було наявним у Донецьку і Луганську, що дозволяє говорити про, щонайменше, три речі: кордони міст (до 2014 року) і, відповідно, міські громади перебували у процесі становлення, а отже, й ідентичності (соціальні, політичні та ін.) зазначених міст не були усталеними.

Аналіз даних, представлених Державним комітетом статистики України щодо розподілу постійного населення за окремими віковими групами за регіонами (Таблиця 4), свідчить про те, що на 1 січня 2013 року Чернігів був центром регіону із найстарішим населенням в Україні; Донеччина посідала третє місце у своєрідному «рейтингу старості», Полтавщина – четверте (разом із Вінниччиною й Кіровоградщиною), Луганщина – дев’яте.

Таблиця 4

**Розподіл постійного населення
за окремими віковими групами за регіонами
(на 1 січня 2013 року)***

					<i>Відсотків до всього населення у віці</i>		
	<i>Всього</i>	<i>0–14 років</i>	<i>15–64 роки</i>	<i>65 років і старш.</i>	<i>0–14 років</i>	<i>15–64 роки</i>	<i>65 років і старш.</i>
Україна	45372692	6620598	31846776	6905318	14,6	70,2	15,2
АР Крим	1956422	291848	1377276	287298	14,9	70,4	14,7
області							
Вінницька	1619953	242062	1103876	274015	15,0	68,1	16,9
Волинська	1037230	197071	707475	132684	19,0	68,2	12,8
Дніпропетровська	3304486	467222	2320270	516994	14,1	70,2	15,7
Донецька	4362557	550561	3072514	739482	12,6	70,4	17,0
Житомирська	1269672	200811	865088	203773	15,8	68,1	16,1
Закарпатська	1251560	239222	873712	138626	19,1	69,8	11,1
Запорізька	1784454	240898	1261687	281869	13,5	70,7	15,8
Івано-Франківська	1379062	230648	958455	189959	16,7	69,5	13,8
Київська	1716273	256375	1198512	261386	15,0	69,8	15,2

ІШЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

Продовження Табл. 4

Кіровоградська	988756	141616	679756	167384	14,3	68,8	16,9
Луганська	2251954	278075	1607183	366696	12,3	71,4	16,3
Львівська	2522332	395923	1765487	360922	15,7	70,0	14,3
Миколаївська	1172766	172102	829150	171514	14,7	70,7	14,6
Одеська	2384100	368473	1680117	335510	15,4	70,5	14,1
Полтавська	1459983	193393	1020294	246296	13,2	69,9	16,9
Рівненська	1155808	227341	787947	140520	19,6	68,2	12,2
Сумська	1141057	145050	808327	187680	12,7	70,8	16,5
Тернопільська	1074076	168249	741576	164251	15,7	69,0	15,3
Харківська	2728783	344785	1970536	413462	12,6	72,2	15,2
Херсонська	1076800	162700	758840	155260	15,1	70,5	14,4
Хмельницька	1310801	197380	898522	214899	15,1	68,5	16,4
Черкаська	1265259	169897	874816	220546	13,4	69,2	17,4
Чернівецька	904098	150777	630470	122851	16,7	69,7	13,6
Чернігівська	1069260	138167	731094	199999	12,9	68,4	18,7
міста							
Київ	2803716	395564	2055574	352578	14,1	73,3	12,6
Севастополь	381474	54388	268222	58864	14,3	70,3	15,4

** Україна у цифрах. 2013. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>*

Одещина і Чернівецький регіон належали до регіонів із найнижчим рівнем старого населення. Попри це в усіх шести регіонах смертність населення була вищою, ніж народжуваність. Найшвидшими темпами (у 2013 році) вимирало населення у Чернігівській області – 9,4 особи на 1000 (наявного населення); Луганщина і Полтавщина посідали третю сходинку – відповідно, 6,8 особи на 1000. Найнижчі темпи смертності були у Чернівецькій області – 0,5 особи на 1000.

За коефіцієнтом смертності дітей у віці до 1 року (на 1000 народжених живими), як свідчать дані Держкомстатистики України, сумне лідерство у 2013 році належало Донеччині – коефіцієнт 11,3. Високий коефіцієнт був у Одеській області – 8,4. Нижче середнього по Україні, який сягав 8,0, був коефіцієнт смертності на Чернігівщині й у Чернівецькому регіоні – по 7,7. Ще нижчим – на Луганщині – 7,3. Найменше дітей, народжених живими і померлими до року, було на Полтавщині й у місті Севастополі – відповідно, коефіцієнт становив 5,5 та 5,4 на 1000 живонароджених.

Показово, що у різний час розроблялися різноманітні стратегії, спрямовані на розвиток міст і регіонів (як, наприклад, розроблена у 2008 році НАН України, Донецькою міською радою й Інститутом розвитку промисловості «Стратегія розвитку міста Донецька на період до 2020 року» [10]), в яких докладно аналізувалися й оцінювалися параметри соціально-економічного стану міста/регіону, розроблялися цілі, завдання, пріоритети розвитку. Однак у реалізації цих стратегій можновладці не були зацікавлені: показники щодо якості життя не покращувалися.

Аналіз міграційних процесів у 2013 році свідчить, що найбільший міграційний приріст переживали такі регіони, як Одещина, Луганщина, Донеччина, Полтавщина, до яких переселилося понад 1000 осіб і які посіли у своєрідному рейтингу, відповідно, четверте, п'яте, восьме і дев'яте місця. У середині рейтингу (за моїми підрахунками, на 14-му місці) перебувала Чернівецька область. Щодо Чернігівської області, то її позиція у «рейтингу привабливості для міграції» була доволі низькою – двадцятю.

Прикметними є показники щодо кількості укладання шлюбів і розлучень за регіонами. За середнім показником кількості шлюбів по Україні у 2013 році, який становив 6,7 одиниць на 1000 осіб наявного населення, більше шлюбів укладалося лише у Чернівецькій області, де показник становив 7,0. Показник Одещини дорівнював середньому по країні. Гіршою від середньої по країні була ситуація з укладанням шлюбів у Полтавській (6,5), Донецькій (6,4), Луганській (6,3) і Чернігівській областях (5,9). У Чернігівській не лише найменше одружувалися, але найменше й розлучалися – 3,4 одиниць на 1000 наявного населення. Щодо інших досліджуваних регіонів, то кількість розлучень у них була більшою від середньої по країні, яка становила у 2013 році 3,6 одиниці.

Інші показники, варті уваги, – ті, які стосуються захворюваності населення на інфекційні хвороби (зокрема, туберкульоз) і стан екології. Дані за областями свідчать (Таблиця 5), що упродовж 2005 – 2013 років ситуація загалом в країні покращувалася: якщо у 2005 році на 100 тис. населення вперше на туберкульоз захворювало 84,4 особи, то у 2013 – показник становив 68,0. У регіонах, центрами яких були обрані для порівняння міста (Донецьк, Луганськ, Одеса, Полтава, Чернігів і Чернівці), ситуація також покращувалася, але і у 2005, і в 2013 роках у Донецькій, Луганській, Одеській областях захворюваність була вищою, ніж у середньому по Україні. У рейтингу неблагополуччя у 2005 році Луганщина посідала друге місце (після Херсонщини), а Донеччина і Одещина, відповідно, п’яте і сьоме. Кращою була ситуація на Чернігівщині (п’ятнадцяте місце). Найменше потерпали від туберкульозу мешканці Полтавщини і Чернівецької області, які знаходилися наприкінці рейтингу. У 2013 році показники захворюваності на Одещині, Луганщині, Чернігівщині й Донеччині залишалися гіршими від середніх по Україні. Дещо погіршилася ситуація на Полтавщині. І лише Чернівецька область залишалася серед найбільш благополучних за показниками захворюваності на туберкульоз.

Таблиця 5

**Захворюваність на активний туберкульоз за регіонами
(кількість хворих з діагнозом, що встановлений уперше в житті)***

На 100 тис. населення					
	2005	2010	2011	2012	2013
Україна	84,4	68,5	67,3	68,2	68,0
АР Крим	88,0	83,8	76,3	76,6	76,2
Вінницька	70,4	56,4	54,9	55,4	56,1
Волинська	68,7	56,1	51,9	51,5	67,4
Дніпропетровська	82,1	93,9	95,6	93,1	91,2
Донецька	103,9	80,5	73,3	71,9	71,6
Житомирська	96,8	76,2	72,1	69,2	68,3
Закарпатська	59,2	59,8	57,1	58,1	57,2
Запорізька	92,9	67,5	66,0	69,5	67,6
Івано-Франківська	79,3	66,1	65,7	69,6	69,5
Київська	70,5	57,6	56,3	68,1	68,9

Продовження Табл. 5

Кіровоградська	110,7	81,7	79,5	78,1	77,5
Луганська	115,0	82,9	80,3	79,4	78,9
Львівська	78,9	66,4	64,6	66,6	64,9
Миколаївська	111,5	90,7	89,5	87,5	77,6
Одеська	95,6	77,4	87,8	93,9	90,6
Полтавська	56,5	53,1	55,4	60,7	60,4
Рівненська	81,2	59,0	62,5	61,5	62,8
Сумська	58,7	51,3	57,4	56,8	56,8
Тернопільська	67,9	54,8	54,2	52,2	49,5
Харківська	90,8	58,0	54,6	49,8	44,8
Херсонська	174,9	107,1	98,7	108,1	96,5
Хмельницька	64,4	53,3	52,6	51,8	55,6
Черкаська	69,2	59,8	57,4	63,0	61,5
Чернівецька	56,5	49,2	48,8	48,5	45,9
Чернігівська	77,0	68,4	66,6	62,8	73,6
Київ	46,5	34,5	38,8	41,0	52,3
Севастополь	62,4	63,9	62,3	62,0	59,6

* Україна у цифрах. 2013. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Дослідження стану довкілля показує, що у період 2005–2013 років від викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення за регіонами найбільше потерпала Донеччина, де викиди в атмосферу у 2005 році були найбільшими в Україні і становили 1638,1 тис. тонн, а в 2013 – 1448,1 тис. тонн; Дніпропетровщина – відповідно, 993,7 тис. тонн і 940,5 тис. тонн; Луганщина – 474,7 і 443,0 тис. тонн. Показники по Полтавщині й Одещині були у десятки разів менші (відповідно, 68,4 і 66,6 тис. тонн та 40,5 і 26,2 тис. тонн), ніж по Чернігівщині (37,5 і 43,7 тис. тонн.) Показники по Чернівецькій області були у сотні разів меншими (5,7 тис. тонн і 2,7 тис. тонн) [11].

Аналіз показників безробіття на кінець 2013 року свідчить, що якщо кількість зареєстрованих безробітних в Україні становила 1,8% населення працездатного віку, то Полтавщина і Чернігівщина мали більш високі показники (відповідно, 2,8% і 2,3%). Безробіття в інших досліджуваних регіонах було пропорційно нижчим від

показника 1,8% по Україні: у Чернівецькій області – 1,7%, Луганській – 1,6%, на Донеччині – 1,2% населення працездатного віку. Утім, варто враховувати і думку про те, що попри незначний рівень зареєстрованого безробіття, приміром, «у Луганській області близько 700 тис. працівників кормили 750 тис. пенсіонерів» [12]. Тобто соціальний дисбаланс у площині «годувальники/споживачі-пенсіонери» мав яскраво виражений характер.

Попри високий рівень урбанізації у містах Донеччини і Луганщини кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України (ЄДРПОУ) на 1000 населення у період з 1 січня 2008 року до 1 січня 2014 року була нижчою, ніж середня по Україні (див. *Таблицю 6*). Утім, найнижчою в зазначений час вона була у Чернігівській і Чернівецькій областях, а найвищою (вищою від середньої по Україні) – на Одещині.

Таблиця 6

Розподіл кількості суб'єктів ЄДРПОУ за регіонами*

<i>Область</i>	<i>На 1 січня 2008 р.; на 1000 населення</i>	<i>На 1 січня 2011 р.; на 1000 населення</i>	<i>На 1 січня 2013 р.; на 1000 населення</i>	<i>На 1 січня 2014 р.; на 1000 населення</i>
Рівненська	16	17	18	18
Закарпатська	16	17	17	17
Чернігівська	16	18	19	20
Чернівецька	17	19	20	20
Івано-Франк.	17	18	19	19
Волинська	17	19	20	20
Вінницька	18	19	20	21
Житомирська	18	20	21	22
Луганська	18	20	21	21
Тернопільська	19	20	21	21
Хмельницька	19	21	21	22
Сумська	19	21	21	22
Донецька	19	21	22	22
Черкаська	20	22	23	23
Кіровоградська	22	24	25	26
Полтавська	23	25	26	26
Львівська	24	26	27	27
Запорізька	25	27	28	28

Продовження Табл. 6

АР Крим	25	27	29	29
Херсонська	26	28	28	29
Харківська	26	28	29	29
Київська	26	30	32	33
Дніпропетровська	28	31	32	32
Одеська	30	32	33	33
Миколаївська	31	34	34	35
м. Севастополь	33	38	41	42
м. Київ	79	89	94	99
Україна	26	28	29	30

* Складено на основі: Україна у цифрах. 2007. – С.63; 2010. – С.61; 2012. – С.61; 2013. – С.52. (Державна служба статистики України). – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таким чином, дані дозволяють твердити про певний дисбаланс між такими показниками, як кількість і щільність населення, рівень урбанізації регіону і кількість самостійних господарюючих суб'єктів, внесених до ЄДРПОУ.

Аналізуючи умови життя в регіонах, з'ясуємо (Таблиця 7), що у 2000 році левова частка новозбудованого житла припадала на місто Київ та такі області, як Дніпропетровська, Львівська, Донецька, Київська, Одеська, Харківська, Івано-Франківська, Закарпатська, Луганська, Полтавська і т. п. У 2013 році своєрідну першість зберегла українська столиця, щодо інших регіонів картина змінилася: найбільше будували у Київській області, АР Крим, на Львівщині, Одещині, Івано-Франківщині, Донеччині, Тернопільщині, Харківщині, Закарпатті, Вінниччині, у Чернівецькій області. Такі регіони, як Чернігівщина, Полтавщина, Луганщина були у числі тих, де житла в експлуатацію було прийнято значно менше.

Таблиця 7

Прийняття в експлуатацію житла за регіонами*

(тис. м² загальної площі)

Роки	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	5558	7816	10496	6400	9339	9410	10750	11217
АР Крим	179	283	416	387	535	504	733	963
області								
Вінницька	141	350	362	172	292	321	322	352

ІНДІА ім. І.Ф. Кураса НАН України

Продовження Табл. 7

Волинська	126	155	195	139	175	200	304	225
Дніпропетровська	431	375	438	170	226	235	267	306
Донецька	344	329	437	173	293	289	346	416
Житомирська	118	192	247	89	201	162	174	175
Закарпатська	213	232	393	169	293	326	366	380
Запорізька	131	159	217	101	144	62	194	180
Івано-Франківська	217	332	517	381	600	580	533	631
Київська	337	635	1164	680	1184	1050	1167	1515
Кіровоградська	78	108	129	66	98	76	130	109
Луганська	181	253	249	35	147	116	177	178
Львівська	372	499	780	392	642	723	732	675
Миколаївська	101	123	161	86	133	119	120	122
Одеська	268	450	847	537	640	793	770	637
Полтавська	169	210	261	156	246	175	177	198
Рівненська	107	145	173	98	207	229	239	270
Сумська	110	143	199	139	182	185	196	143
Тернопільська	149	245	304	146	288	289	409	395
Харківська	249	367	223	428	416	335	380	392
Херсонська	128	163	230	75	182	135	176	190
Хмельницька	168	287	308	266	362	298	359	290
Черкаська	109	161	163	145	187	111	131	130
Чернівецька	116	201	365	165	294	217	407	341
Чернігівська	95	153	204	105	160	158	191	191
міста								
Київ	859	1201	1431	948	1012	1501	1503	1509
Севастополь	62	65	83	152	200	221	247	304

* Складено на основі даних: Україна у цифрах. 2007. – С.117; 2013. – С. 107 (Державна служба статистики України). – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Аналіз даних щодо кількості осіб, які навчалися у регіонах у вузах III і VI рівнів акредитації на початок 2013/14 навчального року, свідчить, що перше місце посідало місто Київ (425,6 тис. осіб), а далі картина мала такий вигляд: Харківська область – 187,6 тис. чол., Львівська і Дніпропетровська області – по 119,8 тис. чол., Одеська – 110,2 тис. чол., Донецька – 100,2 тис. чол., Запорізька – 71,4 тис. чол., Луганська – 66,3 тис. чол., Полтавська – 45,1 тис. чол. На двадцять першій сходинці знаходилася Чернівецька область (22,7 тис. чол.) і на двадцять п'ятій Чернігівська (17,4 тис. чол.). Утім, якщо взяти до уваги кількість тих, хто навчається у вузах III – IV рівні акредитації, і порівняти із загальною кількістю населення регіону, то рейтинг областей матиме такий вигляд: у Харківській області навчається у вузах відповідного рівня акредитації 6,87% від загальної кількості населення, у Львівській – 4,72%, в Одеській – 4,7%, Запорізькій – 4,0%, Дніпропетровській – 3,62%, Полтавській – 3,08%, Луганській – 2,94%. Чернівецькій – 2,51%, Донецькій – 2,29%, Чернігівській – 1,62%. Тобто, приміром, Донеччина (найбільш урбанізований регіон із найбільшою кількістю і щільністю населення) відставала не лише від Луганщини, але й від однієї з найменших за кількістю населення і рівнем урбанізації областей – Чернівецької.

Небезінтересним буде простежити динаміку змін кількості наукових організацій за регіонами. Аналіз даних *Таблиці 8* свідчить, що на 2013 рік Вінницькій області, м. Севастополю і Запорізькій області вдалося зберегти, відповідно, лише 54,8%, 55,5% і 57,7% наукових організацій від рівня 2000 року (відповідно, 27-те, 26-те, 25-те місце в рейтингу). Це були найнижчі показники в країні. Кількість наукових організацій у Донецькій області у 2013 році становила 62,37% від рівня 2000 року (23-те місце), у Луганській – 70,8% (18-те місце), у Одеській (як і Закарпатській) – 72,2% (14/1-те місця), у Чернігівській – 76% (11-те місце), Полтавській – 78,5% (9-те місце). Понад 80% наукових організацій від рівня 2000 року працювало у 2013 році у Харківській та Херсонській областях, а саме: 84,3% і 88,46%. Незмінними залишалися показники у Хмельницькій і Кіровоградській області. Своєрідний прорив відбувся у одній області – Чернівецькій, де

ІНДІВІДУАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ КУРСА НАН УКРАЇНИ

кількість наукових організацій зросла і становила у 2013 році 135% щодо 2000 року.

Таблиця 8

Кількість наукових організацій за регіонами*

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2012	2013
Україна	1490	1479	1477	1487	1505	1510	1452	1404	1378	1208	1143
АР Крим	42	40	45	43	44	47	47	52	49	36	33
області											
Вінницька	31	31	31	31	30	28	24	24	25	21	17
Волинська	17	18	18	19	16	16	19	16	13	12	11
Дніпропетр.	94	103	103	107	108	109	105	93	88	69	62
Донецька	101	91	91	86	83	81	77	74	69	64	63
Житомирс.	14	12	11	11	12	12	9	11	10	10	10
Закарпатська	18	16	16	19	21	21	20	21	20	14	13
Запорізька	45	41	40	40	37	38	35	35	35	29	26
Івано-Франк.	18	17	17	21	21	21	21	23	27	21	15
Київська	38	35	37	39	37	36	37	36	35	30	24
Кіровоград.	13	9	10	12	11	11	11	12	12	14	13
Луганська	48	46	45	44	52	49	52	51	52	39	34
Львівська	90	95	91	95	90	87	82	84	79	75	76
Миколаївск.	46	45	41	38	40	41	54	54	51	38	33
Одеська	72	71	72	73	73	74	66	65	67	54	52
Полтавська	28	26	27	29	26	32	30	25	24	23	22
Рівненська	18	16	16	16	17	17	15	13	14	12	12

Продовження Табл. 8

Сумська	25	25	25	24	27	29	27	25	24	16	15
Терно- пільс.	15	17	18	19	17	16	16	14	14	12	11
Харків- ська	217	227	242	241	233	227	228	218	217	189	183
Херсон- ська	26	22	22	21	23	28	26	25	23	28	23
Хмель- ницька	6	7	7	6	7	6	6	7	6	7	6
Черка- ська	33	32	33	32	32	30	29	31	30	25	25
Черні- вецька	17	18	17	20	23	24	21	22	22	23	23
Черні- гівська	25	25	23	23	22	22	22	22	22	20	19
міста											
Київ	375	378	364	364	389	393	360	340	338	317	312
Сева- стополь	18	16	15	14	14	15	13	11	12	10	10

* Складено на основі даних: Україна у цифрах. 2007. – С.163; 2013. – С.164 (Державна служба статистики України). – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таким чином, у період 2000–2013 років Донеччина як найбільш урбанізований і густозаселений регіон, регіон з найбільшою кількістю населення у науковому сенсі деградував (разом ще з чотирма іншими регіонами) найшвидше.

З врахуванням вищевикладеного варто порівняти доходи населення в областях, центрами яких є Донецьк, Луганськ, Одеса, Полтава, Чернівці і Чернігів. Аналіз даних свідчить, що (див. Таблицю 9) доходи мешканців усіх шести областей повільно зростали у період 2002 – 2004 років. Своєрідний якісний злам стався у 2005 році, коли зростання доходів значно пришвидшилося і тривало до 2013 року включно. Якщо порівняти доходи населення в різних регіонах, то побачимо, що ці доходи у Донецькій області були у 2002 році більшими у 1,18 раза, ніж доходи мешканців Луганщини; у 1,25 раза, ніж на Одещині; у 1,01 раза, ніж на Полтавщині; у 1,11 раза, ніж на Чернігівщині; у 1,52 разів, ніж у Чернівецькій області. У 2013 році

картина стала більш відмінною: доходи мешканців Донеччини були більшими, ніж у вказаних областях, відповідно, у 1,19 – 1,19 – 1,20 – 1,27 – 1,59 раза. Таким чином, якщо розрив у доходах на одну особу на Донеччині дещо скоротився щодо Одещини, то щодо інших чотирьох областей збільшився.

Таблиця 9

**Наявний дохід у розрахунку
на одну особу за регіонами України***
(гривень)

Рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Об- ласть												
Донець- ка	3091,4	3637,6	4984,0	7088,9	8855,9	11625,7	16220,1	17014,0	21317,3	24890,3	29336,6	29981,4
Луган- ська	2615,1	3150,6	4139,0	5900,9	7343,4	9620,0	13411,0	14071,6	17850,0	20879,9	24024,1	25185,5
Одесь- ка	2472,8	3163,9	4221,4	5883,4	7006,1	8780,8	11754,4	12404,2	16275,2	19135,0	22224,4	25082,2
Полтав- ська	3048,1	3560,1	4683,5	6653,5	8064,2	10382,3	13922,0	14742,6	17990,9	20917,4	24027,2	24958,3
Черні- вецька	2028,6	2741,9	3607,9	5078,0	6078,0	7738,0	9793,2	10013,3	13503,3	15992,5	18107,5	18740,9
Черні- гівська	2769,2	3256,6	4228,7	5979,1	7201,3	9337,4	12353,4	13155,5	16625,0	19465,0	22769,6	23567,1

* Складено на основі: Доходи населення за регіонами України (Державна служба статистики України). – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Характерно, що динаміка капітальних інвестицій у 2002–2013 роках мала інший характер (див. *Таблиця 10*):

Таблиця 10

**Капітальні інвестиції у 2002 – 2013 роках
(за деякими регіонами, млн грн)***

Рік	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Об- ласть	(01.0)									
Ук- раїна	19838,9	111174,0	148972,3	222678,9	272074,1	192878,0	189060,6	259932,3	283727,7	247891,6

Продовження Табл. 10

Донецька	2404,1	11721,3	13799,6	20355,0	26514,3	16790,2	15324,3	25252,3	30068,8	26 939,6
Луганськ	880,6	5128,6	6409,5	10894,7	10635,8	5646,3	6233,3	6020,9	7 839,4	11 110,9
Одеська	1098,9	6118,5	9176,5	12843,7	14666,1	12772,2	9886,0	7824,0	13230,3	10 415,4
Полтавс.	1232,4	4283,5	5879,5	8291,6	10337,7	9395,3	9278,1	6613,3	10190,5	8 398,8
Чернівец.	174,6	863,9	1621,0	2614,6	4483,0	3040,8	2210,8	1714,2	2131,2	2 127,2
Чернігівс.	319,5	1613,0	2046,9	3452,1	3592,5	2153,1	2289,2	2180,7	2470,2	2 586,8

* Складено на основі: *Капітальні інвестиції (Державна служба статистики України)*. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Аналіз даних таблиці свідчить, що 2005 рік (рік «помаранчевої революції») став переломним для усіх регіонів – інвестиції збільшилися мало не вдвічі. У 2006 році тенденція до збільшення інвестицій спостерігалася у всіх аналізованих регіонах і була вона особливо відчутною у Чернівецькій області. У 2007 і 2008 роках відбулося стрибкоподібне зростання інвестицій у Донецькій області – з близько 13,8 млрд грн (у 2006 році) до 20,3 млрд грн (у 2007) і 26,5 млрд грн (2008), відповідно. Ситуація раптово змінилася у 2009 і 2010 роках, коли інвестиції різко скоротилися, як свідчать дані *Таблиці 10*, у Донецькій і Луганській областях – відповідно, на 10–11 млрд грн і на 4,5–5 млрд грн, відповідно. Утім, ситуація для Донеччини і Луганщини по-своєму нормалізувалася у наступні три роки – 2011, 2012 і 2013, коли інвестиції не просто повернулися до показників 2007 і 2008 років, але й перевищили їх, склавши на Донеччині понад 30 млрд грн, а на Луганщині – понад 11 млрд грн.

На динаміку інвестицій можна подивитися у контексті політичних подій і процесів, що відбувалися в Україні, і зробити висновки, що зростання інвестицій у той чи інший регіон відбулося не лише у час після «помаранчевої революції»: «щасливим часом» для Донеччини і Луганщини було перебування на посаді Прем'єр-міністра

України В. Януковича (4 серпня 2006 – 18 грудня 2007) і його президентства (25 лютого 2010 – 22 лютого 2014), та прем'єрства М. Азарова (11 березня 2010 – 28 січня 2014). Можна відзначити, що інвестиційного піку (понад 30 млрд грн) Донеччина досягла у 2012 році – році парламентських виборів. Зменшення інвестиційних потоків відбувалося за прем'єрства Ю. Тимошенко (18 грудня 2007 – 11 березня 2010). Утім, варто пам'ятати, що 2008 – 2009 роки були роками економічної кризи в Україні.

Попри різке зменшення інвестицій у Донецький регіон упродовж 2009 і 2010 роках у 2010 і 2011 роках Донеччина, як свідчать дані *Таблиці 11*, не стала збитковою. Регіон засвідчив свою збитковість у рік найбільших інвестицій – 2012, і наступний – 2013. Щодо Луганщини, то попри інвестиції її збитковість неухильно зростала:

Таблиця 11

**Чистий прибуток (збиток) підприємств
за регіонами у 2008 – 2013 роках (млн грн)***

<i>Рік</i>						
<i>Область</i>	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Донецька	6838,5	-4676,5	4781,5	5737,6	-724,8	-5273,9
Луганська	-1923,5	-3977,9	-2124,1	-3221,7	-7012,3	-9423,8
Одеська	-5226,2	-2154,0	-1652,5	-1346,3	-1464,9	-1405,1
Полтавська	300,0	371,4	3532,4	7713,6	6534,0	5177,4
Чернівецька	-59,4	-454,8	-312,5	-142,3	125,6	-215,9
Чернігівська	-206,9	-554,0	1109,1	-386,6	943,3	-130,9

* Складено на основі даних Державного комітету статистики. – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Несталість економічних показників і збитковість регіонів по своєму відобразилася і на якості життя населення. На жаль, систематичних досліджень щодо якості життя в регіонах України бракує, але ті, які є, свідчать, що, приміром, у 2011 році, згідно з рейтингом «Якість життя в регіонах України: посткризовий зріз», що був укладений Міжнародним центром перспективних досліджень (за показниками 2010 року у таких сферах, як: добробут, освіта, охорона здоров'я, суспільство /громадська безпека, суспільна нерівність/, довкілля), регіони України за якістю життя розташувалися таким

чином: 27-му сходинку (найнижчу) посіла Дніпропетровська область, 26-ту – Донецька, 25-ту – Луганська, 21-ту – Чернігівська, 12-ту – Полтавська, 9-ту – Одеська, 6-ту – Чернівецька. З урахуванням вищесказаного, дивним видається той факт, що 20 жовтня 2010 року у Будинку прийомів Кабінету Міністрів України відбулася церемонія нагородження лідерів іншого рейтингу – «Топ-100. Кращі міста і регіони України», де у номінації «Кращий керівник регіону» був нагороджений голова Дніпропетровської ОДА О. Вілкул, а в номінації «Краще місто за рівнем соціально-економічного розвитку серед міст з населенням понад 500 тисяч осіб» міський голова Донецька А. Лук'яченко [13]. Порівняння результатів двох вищезгаданих рейтингів віддзеркалює відмінність оптики, через яку розглядалися процеси в регіонах.

Нижченаведені дані (Таблиця 12) – своєрідний зріз обсягів валового регіонального продукту, який показує, що впродовж тривалого часу частка ВРП Донецької області була найвищою. Утім, якщо порівнювати ВРП із обсягами отриманих тим чи іншим регіоном субсидій, поточних і капітальних трансфертів, то з'ясуємо, що, приміром, частка Донеччини у ВВП України у 2010 році становила близько 12%, а сума отриманих субсидій, поточних і капітальних трансфертів у тому році становила 21%, у 2011 році – 27% від загальнодержавної [14]. Витрати Луганщини, частка якої у ВВП України становила 4% у 2010 році, склали 8%, а у 2011 році 11% [14]. Ситуація, приміром, на Дніпропетровщині була протилежною: створюючи 11% ВВП України, область у 2010 році отримала лише 2% субсидій і трансфертів, а в 2011 – 3,8% [14]. Такі ж диспропорції були характерними і для інших регіонів України (крім м. Києва).

Таблиця 12

Валовий регіональний продукт*
(у фактичних цінах; млн грн)

	2000**	2005	2010	2011	2012
Україна	137993	441452	1082569	1302079	1459096
АР Крим	4085	12848	32426	38220	44536
Вінницька	3802	10207	23589	29099	33024
Волинська	2195	6553	14429	17637	20005
Дніпропетровська	13163	41227	116136	140020	147970

Продовження Табл. 12

Донецька	17278	58044	128986	161021	170775
Житомирська	2835	7430	18743	21928	24849
Закарпатська	2151	6700	15299	18054	21404
Запорізька	7568	19968	42736	49525	54828
Івано-Франківська	3117	9622	20446	26752	32286
Київська	5926	15362	44953	59154	69663
Кіровоградська	2159	6877	15749	20041	22056
Луганська	6403	19716	45541	57202	58767
Львівська	5850	17192	41655	52103	61962
Миколаївська	3314	9553	24055	27633	29205
Одеська	7072	20762	53878	61499	64743
Полтавська	5712	18099	44291	52252	56580
Рівненська	2513	7263	15882	19302	21795
Сумська	3495	8025	18333	22907	24933
Тернопільська	1853	5137	12726	16294	17957
Харківська	8271	25618	65293	76866	82223
Херсонська	2348	6469	15649	18448	19357
Хмельницька	2949	7958	18096	22843	26237
Черкаська	3179	9014	22354	27012	31265
Чернівецька	1313	4234	9892	11969	13166
Чернігівський	3073	7627	17008	21165	23934
м. Київ	15715	77124	196639	223774	275685
м. Севастополь	654	2823	7785	9359	9891

* Складено на основі: Україна у цифрах. 2012. – С.46 (Державний комітет статистики України). – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

** У 2000 році вказано загальний обсяг валової доданої вартості (ВДВ) за регіонами, з 2005 року вказано валовий регіональний продукт.

Таким чином, фінансові вливання в Донецький і Луганський регіон збільшувалися, дещо зростала зарплата працівників (про зміни розмірів якої йшлося вище), але ситуація загалом погіршувалася. Питання, де ж акумулювалися інвестиції, спрямовані на Донеччину чи, приміром, Луганщину, залишається риторичним, але дозволяє припустити наявність у регіоні тіншової економіки, яка й поглинала кошти.

Загальна картина по-своєму доповнювалася словами правозахисника, який зауважував, що «в регіоні за роки незалежності

була створена класична система олігархічної рентної економіки неофеодального типу. Сформувався новий пануючий клас, який як у промисловості, так і у сільському господарстві отримував прибуток не шляхом технологічних інновацій і розвитку в умовах ринкової конкуренції, а за рахунок надмірної експлуатації праці і земельних ресурсів. Система найманої праці фактично перетворилася у систему рабства» [12].

Відсутність позитивних економічних змін упродовж тривалого часу, висока економічна експлуатація регіону, накладання економічного чинника на інші, деструктивно заряджені, ось підстави для переформатування політичних ідентичностей (що й засвідчила частина мешканців Донбасу у 2014 році).

3. У ході дослідження політичних ідентичностей важливим є аналіз релігійних ідентичностей членів міських громад, оскільки релігія у сучасному світі є значним політичним ресурсом: згідно із даними соціологічного опитування, проведеного 25 – 29 квітня 2014 року Центром Разумкова [15, с.15], рівень релігійності українського суспільства залишається високим – віруючими себе визнали 76% громадян (у 2013 році – 67%) [15, с. 15]. При цьому за показником довіри Церква посідає перше місце серед інших суспільних і політичних інститутів. Прикметним є й те, що лише 22% опитаних заперечують будь-який вплив релігії на життя українського соціуму, а 65% – не погоджуються з цим [15, с.15]. Тобто, переважна більшість суспільства усвідомлює вплив релігії на суспільні процеси. 69% вважають релігію «одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури», 34% переконані, що релігія є «елементом політичного життя», 31% опитаних вважають, що Церква і релігія мають бути національно орієнтовані, 13% підтримували ідею запровадження інституту державної Церкви [15, с.16].

Про політизацію Церкви по-своєму говорить той факт, що 74% опитаних вважали, що Церква повинна «завжди ставати на бік людей та боронити їх від свавілля влади», а 7% погоджувалися з твердженням, що Церква має захищати насамперед владу, оскільки «немає влади, щоб не була від Бога» [15, с.17]. Тобто, Церква розглядалася як інструмент боротьби у площині «суспільство – влада». При цьому 3% опитаних відзначали, що «я прислухаюся до

тих політичних думок та ідей, що пропагуються в моїй політичній організації» [15, с.17].

Якщо взяти до уваги, що 70% опитаних ідентифікували себе православними, то, відповідно, саме православні конфесії були найбільш впливовими. У зв'язку з цим показово, що якщо у 2010 році серед опитаних кількість вірних УПЦ-КП була меншою, ніж кількість вірних УПЦ (МП), відповідно, 15% і 24%, то у квітні 2014 (після Майдану, анексії Росією Криму і вторгнення на Донбас) 22% опитаних ідентифікували себе прихильниками УПЦ-КП, а 17% – УПЦ (МП) [15, с.15].

Про політизацію РПЦ і її частини УПЦ (МП) говорить той факт, що Патріарх Московський Кіріл став політичним діячем (у 2012 році «Независимая газета» віддала йому шосте місце у рейтингу 100 провідних політиків) і посів центральне місце у проекті «русского мира» [16, с.89].

Політична роль РПЦ і її крила УПЦ (МП) проявилася у 2014 році у визнанні і підтримці військової агресії Росії проти України, у схилянні священиками УПЦ (МП) українських моряків у Криму до зради Батьківщині, у підтримці на Сході України проросійських радикальних рухів, співпраці із сепаратистами [16, с.4]. На переформатування свідомості російськомовних українців спрямовані обстоювані РПЦ гасла – «преданности православию», «русскому миру», «русской культуре», «великой истории» і т. п.

Таким чином, на прикладі УПЦ (МП) видно, що Церква сьогодні є політичним інструментом й агентом впливу сусідньої держави. Її участь у політиці ідентифікації українських громадян є незаперечною.

Показово, що на Сході України, зокрема на Донеччині, організації УПЦ (МП), як свідчить нижченаведена Таблиця 13, були найбільш чисельними:

Таблиця 13

Релігійні громади м. Донецька*

Назва релігійних організацій	Кількість
<i>Православні церкви</i>	859
Українська православна церква	753
Українська православна церква – Київського патріархату	83

Продовження Табл. 13

Українська автокефальна церква	4
Руська православна церква (старообрядницька)	2
Руська древлеправославна церква	1
Руська істино-православна церква	1
Незалежна православна церква	14
Церква Божої Матері Преображення	1
<i>Католицькі церкви</i>	47
Українська греко-католицька церква	33
Римо-католицька церква	14
<i>Церкви євангельських християн-баптистів</i>	175
Союз євангельських християн-баптистів	135
Братство незалежних церков і місій євангельських християн-баптистів України	15
Євангельські християни-баптисти поза союзами	14
Громади релігійного об'єднання (асоціації) незалежних церков ЄХБ	11
<i>Євангельські християни</i>	31
<i>Церкви християн віри євангельської</i>	66
Союз християн віри євангельської України	35
Союз вільних церков християн євангельської віри України	12
Християни віри євангельської поза союзами	18
Духовне управління ХВС «Українська місіонерська церква»	1
<i>Союз Церкви Божої в Україні</i>	22
<i>Центр Божої Церкви ХВС України</i>	12
<i>Церкви повного Євангелія</i>	197
Українська Християнська Євангельська Церква («Слово життя»)	89
Об'єднання незалежних харизматичних церков України	14
Духовний центр «Нове покоління» християнських церков України	22
Протестантські Церкви України	15
Церкви Повного Євангелія поза союзами	57
<i>Церква адвентистів сьомого дня</i>	48
<i>Свідки Єгови</i>	83
<i>Церква Христова</i>	64
<i>Новоапостольська церква</i>	1

Продовження Табл. 13

<i>Церква Ісуса Христа Святих Останніх днів</i>	4
<i>Реорганізована Церква Ісуса Христа Святих Останніх днів</i>	2
<i>Християнська пресвітеріанська незалежна реформаторська церква</i>	1
<i>Німецька євангелічно-лютеранська церква</i>	2
<i>Українська лютеранська церква</i>	2
<i>Юдейські громади</i>	17
Юдеї	16
Незалежні юдеї	1
<i>Мусульманські громади</i>	35
Громади мусульман (ДЦМУ)	9
Громади мусульман (ДУМУ)	10
Мусульмани (незалежні)	5
Мусульмани (ДУМУ «Умма»)	6
Мусульмани («Київський муфтіят»)	1
Мусульмани (духовне управління «Сднання»)	4
<i>Громади Міжнародного товариства свідомості Крішні</i>	6
<i>Буддисти</i>	12
<i>ІНШІ РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОРІЄНТАЛІСТСЬКОГО НАПРЯМУ</i>	7
Громади індуїстського тантризму (Панчама Веда)	1
Всесвітня Чиста Релігія	4
Релігійна громада «Наука Розуму»	2
<i>Рідна Українська національна віра (РУН віра)</i>	1
<i>Вірменська Апостольська Церква</i>	2
<i>ІНШІ НЕЗАЛЕЖНІ РЕЛІГІЙНІ ГРОМАДИ</i>	14
Релігійна громада назарян	2
Англіканська церква	1
Об'єднана методистська церква	1
Християнська екуменічна церква	1
Християнська церква «Церква Господа Ісуса Христа»	1
Донецький корпус Армії спасіння	1
Церква Нового Єрусалиму (Нова церква)	1
Месіанські євреї	4
Церква останнього Заповіту	1
Соборна Ассирійська Церква Сходу	1

*Релігійні громади [Донецька обласна державна адміністрація, сайт]. – <http://donoda.gov.ua/?lang=ua&sec=01.10&iface=Public&cmd=main&args=s:471>

Релігійна ідентичність саме в Донецьку стала підставою для створення політичної партії Партії мусульман України (ПМУ; установча конференція якої відбулася наприкінці вересня 1997 року, а перший з'їзд – у листопаді; очільник – Р. Брагін). Аналізуючи факт постання партії і процес розгортання її діяльності, варто взяти до уваги три моменти:

– у ситуації, коли духовні практики не могли утримати в єдності той чи інший прошарок, не забезпечували реалізацію інтересів лідерів релігійних громад, останні вдавалися до створення і використання інших механізмів і, зокрема, партійно-політичних;

– 1997 рік був роком створення і Партії регіонального відродження України (ПРВУ), що є аргументом на користь твердження про неконсолідованість еліти Донеччини (Донбасу) наприкінці дев'яностих: відбувався процес своєрідного «об'єднання за інтересами»;

– партія (із введенням в дію змішаної системи виборів) ставала інструментом входження у владу (хоча спроба ПМУ під час парламентських виборів 1998 року виявилася невдалою: серед 30 партій і виборчих блоків партій, які взяли участь у виборчих перегонах, ПМУ за результатами голосування посіла 28-ме місце. Партію підтримали лише 52 613 виборців або 0, 19%).

ПМУ як «релігійно-політичне об'єднання» виявилось ненадійним інструментом не лише входження у владу, але й консолідації мусульман. Уже наприкінці 1998 року у партії стався розкол, наслідком чого стало утворення паралельної структури з аналогічною назвою, у появи якої провідну роль відіграв генерал-майор Ф. Ачкурін із Запоріжжя. Розкол вдалося подолати у 2003 році, коли відбувся третій партійний з'їзд, на якому очільником було обрано Р. Брагіна, а його заступником кримського татарина Н. Селімова.

Намагаючись розширити свій вплив, а також своєрідно підтримати владу, ПМУ перед президентськими виборами 2004 року свою найпершу увагу звернула на Крим, де мешкала найбільша кількість громадян із мусульманською ідентичністю – кримські татари. Це по-своєму свідчило, що в перші роки XXI століття ПМУ все ще не бачила необхідності у найтіснішому зближенні із іншою політичною потугою регіону – ПРВУ. Утім, і в Криму ПМУ зіткнулася із конкурентом – меджісом кримськотатарського

народу, лідери якого мали свою політичну ідентичність і були в тісному контакті з національно-демократичними силами України і разом протистояли режиму Л. Кучми.

4. Важливою складовою аналізу політичних ідентичностей міста/міської громади є простір міста. Його вивчення уможлиблює розуміння специфіки умов функціонування міської громади, історичних/сучасних підстав її політичної самоідентифікації.

У просторі міста все – колір, звук, зображення та ін. – є тим чи іншим символом, який, відповідно, має значення. Дизайн простору «говорить» не лише про особливості сприйняття, характерні для тієї чи іншої громади, про ступінь її автономності/залежності, але й про ступінь та джерела її самоорганізації, про можливість чи заборону дискусії, про особливості самоуправління чи керованості та ін.

«Місця пам'яті»/«священні місця» – важливий важіль у складному механізмі управління свідомістю, її упокорення чи «підтримки в тонусі». «Запрограмована» на демократичний чи авторитарний (або й тоталітарний) політичний процес свідомість «мас», «народу», «натовпу», «електорату» чи «громади» повинна утримувати ті чи інші факти задля того, «щоб це не повторилося» або «щоб щось, врешті-решт, змінити», чи «щоб берегти цю цінність, як зіницю ока, і зберегти навічно таке значиме (для нас, для народу, для нашої нації, для...) надбання» і т. п. Уявлення про минуле опосередковує наші реакції як на виклики сьогодення, так і з майбутнього.

Але пам'яттю, як правило, утримується тільки те, що змушує/змушувало індивіда чи колектив переживати, викликає/викликало сильні емоції, стан афекту. Щоб примусити пам'ятати щось на колективному рівні, потрібно «не давати пам'яті вмерти», постійно підживлювати колективні емоції, «потребу в минулому і його героях». Потрібно зв'язати покоління спільними невмирущими переживаннями, докладати зусиль до символічної мобілізації нащадків, щоб минуле залишалось важливим-значущим-цінним в умовах кожної нової повсякденності, а особистість, відповідно, причетною.

У площині «стимул – реакція» місця пам'яті – підходящий інструмент для розбурхування переживань, інструмент символіч-

ної мобілізації. Для управління чиеюсь свідомістю важливо інструмент впливу/управління монополізувати (що, приміром, в советський час відбувалося не тільки з місцями пам'яті, але й з підручниками, літературою, мистецтвом, спортом, зі всією інформаційною сферою, в якій різними способами, але тотально поширювався/насаджувався один-єдиний – правильний – наратив з вивіренними акцентами, тощо. Нині у Росії тоталітарний наратив насаджується за допомогою творення образів «русского мира», виробництва «духовних скреп» /«спасибо деду за победу»/, «правильної риторики» – антифашистської, яка «викриває фашистську хунту в Києві» та ін.), щоб навчити «правильно поминати», «правильно пам'ятати», «правильно оцінювати і возвеличувати», а ще – притлумити, відтіснити на маргінес або й, якщо вдасться, зовсім вилушити з пам'яті індивідуальні спомини і переживання, відібрати індивідуальну пам'ять: «ми» не має складатися із індивідуальних оригінальних й унікальних «я», із приватних меморіальних інтелектуальних комплексів (тих, які не вписуються у запропонований монополістом), а має бути індивідуально-безликим і здатним видавати «правильну реакцію». Громада, що функціонує на недемократичних засадах, не є власне громадою. Простір міста – форма, яка допомагає упокорити «живий ресурс» і забезпечити його відтворення у вигляді, який найбільше придатний для використання елітою.

Особливостями, приміром, міста Донецька до початку 2014 року було:

– збереження советських назв районів, вулиць, парків тощо. Зокрема, територія міста поділялася на такі райони, як: Будьонівський, Ворошиловський, Калінінський, Київський, Кіровський, Куйбишевський, Ленінський, Петровський, Пролетарський. Центральна вулиця міста майже дев'яносто років (з 1927 року) називається ім'ям Артема, назви понад десятка інших вулиць були пов'язані з іменами родини Леніна та інших советських діячів. Крім того, пам'ять про останніх «дублювалася» – були не тільки вулиці Артема, Фрунзе, Революції, але й Артемівська, Фрунзенська, Революційна. Дублювання відстежувалося і в наявності вулиць з однією й тією самою назвою (наприклад, Леніна, Дзержинського, Бакинських комісарів [17]) у різних районах міста.

Характерним була присутність на карті міста назв, які для мешканців Донецька вже нічого не значили (вулиця «5-го Декабря», «4-й Пятилетки»), пам'ять про події, закріплені в них, уже вмерла. Щодо назв парків чи скверів, то, приміром, Центральний парк культури і відпочинку названий ім'ям О. С. Щербакова; функціонував Парк ленінського комсомолу (з 2011 – Музичний парк); сквери «Полеглих комунарів» і Першотравневий;

– збереження інтенсивного «почервоніння» міського простору, що закріплювалося у таких назвах, як «Красная Горка», «Красная Заря», «Красная Звезда», «Красный Коммунар», «Красный Маяк»;

– наявність численних пам'ятників діячам советського часу. Зокрема, С. Будьоному, Ф. Держинському, Леніну, Артему, В. Куйбишеву, С. Кірову, борцям за советську владу, Г. Петровському, М. Калініну (бюст), В. Дегтярьову та ін. Крім того, – «дублювання пам'яті» через встановлення меморіальних дощок тим діячам, яким уже було збудовано пам'ятники – В. Дегтярьову, Ф. Держинському, або кількох дощок на честь однієї й тієї самої особи, приміром, О. Ляшка; як і дощок для відзначення іменних вулиць й проспектів – «проспект Ілліча», «вулиця Постишева», чи одиничних дощок, якими відзначалися політичні лідери советського часу – М. Хрущову, Л. Мельнікову;

– збереження меморіальних дощок, які закріплювали пам'ять про нагородження Донеччини советськими орденами (зокрема, двома орденами Леніна) [18];

– збереження своєрідних «місць пам'яті»: братської могили борців за советську владу у Будьоновському районі; групи аналогічних могил у Ворошиловському районі. У місті була низка пам'ятників, присвячених загиблим у роки «Великої Вітчизняної війни», «воїнам-інтернаціоналістам», самі назви яких закріплювали в пам'яті мешканців советські міфи й традиції.

Як значущі символи Донецька варто розглядати пам'ятники «представникам професії» – «Енергетик», пам'ятники металургу, шахтарю і «Герою-рятувальнику», пам'ятник «Слава шахтарській праці», а також «пальму Мерцалова», які з'явилися у часи СРСР. Ці «індустріальні акценти» своїм способом дублювалися і на межі ХХ – ХХІ століття, що засвідчило встановлення, наприклад, у 1998 році пам'ятника «Комбайн прохідницький КСП-32».

Аналіз ступеня закріпленості на рівні свідомості громадян українськості Донецька свідчить, що він був досить низьким: було кілька відповідних пам'ятників (Богдану Хмельницькому, 1954; Тарасу Шевченку, 1955), вулиць, названих на честь українських письменників (Лесі Українки, В. Сосюри, Павла Тичини). Разом з тим «російська/советська спадщина» була представлена значно ширше, що свідчило про поразку пам'яті про українські трагедії, перемоги, героїв.

Таким чином, простір Донецька як міста в Українській державі, міста ХХІ століття був по-своєму законсервований *надмірною пам'яттю* про советське минуле у складі СРСР: у місті нараховувалося понад 260 «пам'ятників історії і культури» [19]. У контексті політики «збереження/консервування пам'яті» можна розглядати рішення Донецької міськради 2008 року, яким вони не підтримали рішення Президента В. Ющенка про знесення пам'ятників советським партійним і державним діячам. Як і фактичну відмову мера міста А. Лук'янченка перейменувувати назви вулиць і районів міста [17].

Певні зміни у просторі міста стали відчутними на зламі ХХ–ХХІ століть, коли у свідомості донеччан з'явилося місце літературним й міфічним персонажам, представленим у пам'ятнику «Бравий солдат Швейк» (1998), «Добрий ангел Миру» (2008), а також – кінематографічним героям (пам'ятник хворому, який зцілювся; 2001). Були новації, які зазвучали певним дисонансом до «славного советського минулого»: місто згадало Джона Г'юза, пам'ятник якому з'явився у 2001 році; Василя Стуса, якому було присвячено відкритий того ж, 2001-го, року пам'ятний барельєф; жертв політичних репресій і Голокосту, пам'ятники яким були встановлені, відповідно, у 2005 і 2006 роках. Про українськість міста мешканцям Донецька нагадував з 2005 року пам'ятник гривні. У 2006 році був відкритий парк «Український степ».

Про зміни у свідомості донеччан (на користь європейськості) по-своєму засвідчив пам'ятник «The Beatles» (2006), а також прикметна скульптура «In Perspective» («У перспективі»), відкрита у 2010 році у рамках святкування 10-річного ювілею компанії СКМ. Основна думка, закладена у символ: весь світ – у наших руках, і кожному під силу змінити його на краще. У місті з'явився Шеффілдський парк (на честь міста-побратима).

Про входження міста у сучасність «заговорили» новозбудовані пам'ятники конкретним особам. Утім, останні засвідчили певну специфічність донецької сучасності, адже поряд із відзнакою визнаних у межах України особистостей, таких, як, наприклад, А. Солов'яненко, пам'ятник якому у Донецьку з'явився у 2002 році, постав пам'ятник Й. Кобзону (2003), меморіальна дошка Є. Щербаню.

Загалом, оцінюючи «простір пам'яті» міста, можна дійти висновку, що питома вага у ньому маркерів советськості була значно більшою, порівняно із маркерами, які б відображали сучасне розуміння історії України, утверджували політичні цінності й орієнтири, характерні для незалежної держави. Відповідаючи на питання «Який з пам'ятників найбільш віддзеркалює дух міста Донецька?», 39,2% донеччан (у 2008 році) відповідали, що Пам'ятник Шахтарю; 12,5% – пам'ятник Леніну; 5,4% – Артему [20, с.86]. Четверту позицію в рейтингу посів пам'ятник С. Бубці, на користь якого висловилися 4,9% донеччан; п'яту – Т. Шевченку, якому перевагу віддали 3,6% опитаних. Наступні п'ять позицій випали на долю пам'ятників А. Солов'яненку (2,9%), «Визволителям Донбасу» (2,7%), Дж. Г'юзу (2,5%), О. Пушкіну (2,2%), «пальма Мерцалова» (2,0%) [20, с.86]. Тобто регіональний «зріз пам'яті» був своєрідним дисонансом у «пам'яті» незалежної України.

Щодо офіційної символіки міста – герба і прапора, то її опис містився у «Статуті територіальної громади м. Донецька» [21]. Статут свідчив, що був «герб міста» (опис якого у «Статуті...» відсутній) і «повний герб»: «Повний герб міста Донецька являє собою герб міста, праворуч і ліворуч від якого зображені срібні щитотримачі: праворуч – на тлі прапора, що розвівається, солдат у військовій шинелі з каскою на голові, правою рукою тримає меч, вістря униз, ліва рука піднята вгору, ліворуч – на тлі прапора, що розвівається, шахтар у робочому одязі з гірницькою каскою на голові, лівою рукою спирається на відбійний молоток, права рука відведена убік. Ці фігури є візитною карткою міста Донецька, утворюючи скульптурну групу меморіалу «Твоїм визволителям, Донбас». Ось тут перша особливість «герба міста», про який згадується у «Статуті...»: він був розроблений ще у советський час – у 1968 році. Зображення було виконано «у формі традиційного

древньоруського щита – п'ятигранника» [22]. На ньому «у вигляді скульптурного рельєфу на міді» зображувалася «могутня вольова робоча рука, що міцно тримала піднятий молот, уособлювала могутність і велич робітничого класу, який утверджував ідеї комуністичного будівництва». Таким чином, друга особливість герба – зображення залишилося незмінним із 1968 року і його символіка була тісно пов'язана із советською ідеологією, яка обстоювала велич робітничого класу, ідеї комуністичного будівництва. Третя особливість зображення пов'язана із п'ятикутною зіркою, зображеною у правому верхньому кутку щита. Згідно з міфологією советського часу вона означала, що «місто розвивалося у роки советської влади». У варіанті герба 1995 року суть зірки тлумачилася інакше: «золота п'ятикутна зірка символізує бережливе ставлення до багатств, створених природою і працею народу, могутність, справедливість і віру в краще майбутнє». Четверта особливість: нижнє поле щита до 1995 року було чорного кольору, що у советські часи означало «багаті природні запаси й інтенсивну розробку кам'яного вугілля», а верхнє, відповідно, – «сірого (сталєвого) кольору – металургію» [22]. У варіанті 1995 року значення чорного кольору залишилося незмінним, а сирій/сталєвий, що символізував металургію, було замінено на блакитний («лазуровий»), який почав означати «велич і красу архітектурного і рослинного обличчя міста».

Таким чином, повне збереження старих символів міста у новій державі – пропозиція, спрямована на поверхове переформатування свідомості.

Варіант герба 1995 року набув «зовнішніх прикрас» [22]. На гербі були присутні гілка дуба (що «символізує молодість нашого міста і в той же час силу духу його жителів, і уміння пробиватися через усі знегоди»), лаврова гілка («символ величі, перемоги, тріумфу, слави людини»), лазурно-чорна стрічка (кольори прапора міста), квіти троянд, напис «Донецьк». Увінчувала зображення п'ятиглава золота корона з п'ятьма вежами, що мало підкреслювати, що місто Донецьк – обласний центр Донецької області. На короні зображувалася офіційна історична дата заснування міста – 1869 рік.

Таким чином, зображення на гербі були присвячені увічненню героїв й історії минулого в складі Російської імперії і СРСР, а не

сьогодення. Іншими словами – закріплено значущі для донеччанина цінності минулого, які своїм способом свідчили про вкорінення свідомості донеччанина у минулому.

Прапор міста також закріплював цінність минулого. «Статут...» констатував, що «прапор міста є офіційним символом, що відображає історію і славні трудові традиції міста»: на прямокутному полотнищі, що складалося з двох рівних горизонтальних смуг (верхньої – лазурного, світло-синього і нижньої – чорного кольорів) було нанесено золоте зображення герба міста.

5. Наступна складова аналізу політичних ідентичностей – свята (як своєрідний зріз свідомості його мешканців), які мають значення для міської громади і, відповідно, нею святкуються.

Найстарішим і найвагомішим святом, наприклад, у Донецьку було свято із акцентом на соціальній ідентичності мешканця міста – День шахтаря, яке відзначалося із 1948 року. Особливостями його проведення (навіть в останні роки), як зазначала преса, була «советська стилістика», «советська естетика» [23]. Відзначали День шахтаря наприкінці серпня, плавно переходячи до Дня Незалежності України, поєднуючи із Днем міста.

Донецьк святкував «травневі свята». Наприклад, у 2013 році програма свят характеризувалася поєднанням советськості і «поверненого забороненого» чи забутого: культурну маївку, свято Єднання (яке відзначалося в місті, починаючи із 2008 року), фестиваль православної культури «Паска червона», Парад вишиванок, Дня Перемоги [24].

У червні донеччани відвідували заходи, приурочені до Дня захисту дітей, Дня молоді, День Конституції України.

Надзвичайного поширення на початку ХХІ століття набули релігійні свята. Різдво, приміром, святкували на площі біля Центру слов'янської культури. Як повідомляли ЗМІ, – «по благословенню митрополита Донецького і Маріупольського Іларіона». Про активність УПЦ (МП) у Донецьку свідчило не лише святкування церковних свят, але її включеність у відзначення, наприклад, у 2013 році «VII міжнародного фестивалю слов'янської культури і писемності», «митрополичої ялинки» тощо. Таким чином, донеччани перебували, передусім, у своєрідному полоні советськості, релігійності.

6. Своєрідним маркером політичних ідентичностей мешканців міста є їхня участь у політичних процесах держави і, зокрема, участь у референдумах, виборчому процесі, партійному будівництві.

Про домінуючу політичну ідентичність мешканців міста Донецька можна судити, проаналізувавши, найперше, результати участі у референдумі 1 грудня 1991 року, коли на запитання «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» у Донецькій області позитивну відповідь дали 2 481 157 осіб, або 83,90 % учасників референдуму (із 2 957 373 осіб, або 76,73% мешканців регіону, які висловилися); негативну – 372 157 осіб, або 12,58%. Тобто рівень підтримки молодого Української держави був високим. Українська громадянська ідентичність була домінуючою у свідомості мешканців Донецька.

Аналіз ідеологічних орієнтирів донеччан у дев'яностих роках ХХ століття свідчить, що Донецьк став одним із перших міст в Україні, де почало розгортатися громадсько-політичне життя. Зокрема, у вересні 1991 року у місті відбувся Установчий з'їзд Ліберальної партії України, яку очолив бізнесмен І. Маркулов (директор ТНК «Атон»), а серед перших очільників був В. Щербань. У грудні 1992 року у Донецьку відбувся Установчий з'їзд Партії праці (ПП), до створення якої доклали зусиль М. Азаров, Ю. Борзяк, В. Ландик – генеральний директор ВО «Електропобутмаш» (ПРАТ «Норд») та ін. Показово, що на створення партії негативно відреагували проукраїнські сили в особі Української Консервативної Республіканської партії, заявивши, що у ПП об'єдналися «найреакційніші директори-монополісти державних підприємств, що прагнуть зберегти адміністративно-командну систему, колоніальний режим і будь-що не допустити встановлення правової демократії і відродження української нації»

На теренах Донецька, області і – ширше – Донбасу на початку дев'яностих поширення набували такі рухи й громадські організації, як «Интердвижение Донбасса», «Движение за возрождение Донбасса» ін., які об'єднували активістів, опозиційно налаштованих до національно-демократичних сил. У травні 1992 року в Донецьку представники цих організацій, як і «Демократического Донбасса», «Движения демократических реформ», «Выборы-89»,

Ліберальної партії України, створили Громадянський конгрес України (ГКУ). Серед активістів вищеназваних організацій були такі персони, як М. Азаров, О. Базилюк, В. Мещеряков, М. Рагозін, П. Хаймович, Д. Корнілов, О. Лузан, В. Карабулін, В. Терехов.

Мін'юст відмовився реєструвати ГКУ як «блок партій» – Партії труда і «Громадянського союзу» – та громадських організацій. Утім, після дистанціювання від нього Ліберальної партії і Партії труда ГКУ у 1993 р. був зареєстрований як політична партія. Серед ключових ідейних настанов ГКУ – ідея федеративно-земельного устрою України, проросійськість і антизахідництво, які віддзеркалилися у задекларованій стратегічній меті партії – «відновлення національної, духовної, економічної й історичної єдності України, Білорусі і Росії», оскільки, як стверджувалося, «без такої єдності український народ приречений на неминучу економічну, політичну і національну катастрофу, а Україна – до втрати своєї незалежності і перетворення в колоніальний придаток Заходу». ГКУ виступала за укладання угод України з Росією щодо уможливлення інституту подвійного громадянства, фактичної нероздільності українсько-російського інформаційного простору (зокрема, через збереження у повному обсязі російських телепередач), надання російській статусу другої державної мови тощо.

ГКУ виступила ініціатором проведення всеукраїнської акції «За Союз» (1993), ратував за створення Євразійського Союзу (на базі СНД).

У квітні 1995 року ГКУ об'єднався з «Республіканской партией Крыма». Прикметною особливістю діяльності партії стало проведення у 1996 році у Києві під її егідою Конгресу російських організацій України. У 1998 році, згідно з рішеннями VIII з'їзду ГКУ, що відбувся у квітні 1998 року в Донецьку, партію було перейменовано на Слов'янська партія, очільником якої став О. Базилюк.

Таким чином, на громадсько-політичному рівні однією із домінантних ідентичностей Донеччини/Донбасу стала проросійська ідентичність, яка мімікрувала, позначаючи свою суть то як «демократичну» і «ліберальну», то заявляючи про євразійську прихильність, то російську, то, зрештою, слов'янську.

Після заборони у 1993 році Компартії України (реєстраційний номер 107) Донецьк став у червні 1993 року місцем проведення другого етапу Всеукраїнської конференції комуністів, яка була конституційована як «відновлювальний з'їзд» КПУ і на якій й було створено Комуністичну партію України (зареєстровану у жовтні 1993 року Міністерством юстиції України за номером 505). Робота, спрямована на створення КПУ, велася під егідою другого секретаря Донецького обкому Компартії України (реєстраційний номер 107) П. Симоненка. Таким чином Донеччина стала «батьківщиною комунізму» в незалежній Україні.

У другій половині дев'яностих років партогенез в умовах Донеччини набув нових ознак. Поряд зі слов'янськістю, комунізмом, лібералізмом на рівні партійного будівництва про себе заявили ідея регіоналізму й окремо – мусульманських інтересів, унаслідок чого у 1997 році постало дві партії – Партія регіонального відродження України на чолі з В. Рибакком (голова Донецької міської ради, міський голова Донецька) і Партія мусульман України, очільником якої став Р. Брагін (гендиректор СП «Урбо-Дон», голова мусульманської громади м. Донецька, голова президії Духовного центру мусульман України, брат кримінального авторитета Аліка Грека – Ахатя Брагіна). У 1998 році у Донецьку пройшов Установчий з'їзд Політичної партії «Єдина Київська Русь», яку очолив голова ради федерації профспілок працівників підприємницького сектору «Солідарність» Ю. Пивоваров. Таким чином, партійна ідентичність донеччан, а точніше, представників донецького істеблїшменту, урізноманїтнювалася.

Як показали вибори до Верховної Ради України в українському парламенті I (1990–1994) і II (1994–1998) скликань місто Донецьк (виборчі округи №108–116) представляли, відповідно, спочатку В. Гусев, І. Дорошенко, Ю. Звягільський, А. Корнеєв, Г. Маслюк, Ю. Серебрянников, В. Следнев, В. Тризна, О. Чародеев, а потім М. Азаров, В. Амплілогов, Ю. Болдирев, Г. Васильєв, Ю. Звягільський, С. Кіяшко, Б. Кожевніков, В. Ландик, А. Писаренко. У Верховній Раді України III (1998–2002) скликання, вибори до яких проводилися за змішаною системою, у одномандатних виборчих округах №41–45 перемогу у 1998 році здобули Ю. Звягільський, А. Писаренко, А. Рибак, В. Щербань/ Р. Богатирьова й І. Юшко. У загально-

державному багатомандатному окрузі виборці Донецька підтримали КПУ (якій вдалося всього здобути 84 депутатські мандати).

Аналіз партійності обраних дозволяє твердити:

– комуністична ідентичність Донецька була незаперечною: усі обрані до Верховної Ради України I скликання від міста Донецька були комуністами;

– обрані у 1994 році від Донецька уже представляли не тільки КПУ (як Б. Кожевніков, А. Писаренко), але й Партію праці (М. Азаров), Громадянський конгрес України (Ю. Болдирев), СПУ (С. Кіяшко). В. Ампілогов, Г. Васильєв, Ю. Звягільський і В. Ландик на момент виборів були безпартійними, що дозволяє твердити, по-перше, про те, що кандидати у депутати відійшли від єдиної комуністичної партійної ідентичності, запропонувавши електорату розширений лівий фланг у партійному спектрі, де, крім КПУ, з'явилися претенденти із соціалістичною ідентичністю, а також партії з нечітким ідеологічним обличчям, як і позапартійні. По-друге, виборець по-своєму прийняв некомуністичні партійні ідентичності, підтримавши на виборах відповідних осіб;

– партійна ідентичність обраних у виборчих округах, розташованих у Донецьку, у 1998 році була такою: Ю. Звягільський залишався позапартійним, А. Писаренко – членом КПУ. А. Рибак, як й І. Юшко, представляв новостворену (у 1997 році) Партію регіонального відродження України – майбутню Партію регіонів. В. Щербань був членом ЛПУ, а Р. Богатирьова, що прийшла йому на зміну у 2000 році, – членом ХДПУ, що засвідчило подальшу партійну диференціацію претендентів на парламентський мандат і відгук електорату Донецька на «пропозицію»;

– прикметною особливістю парламентських виборів 1998 року стало те, що вперше про себе заявив «регіоналізм», регіональна ідентичність: усі депутати-представники Донецька у Верховній Раді України III скликання, окрім В. Щербаня, увійшли до парламентської фракції «Регіони України» (В. Щербань був членом групи «Незалежні»);

– у процесі парламентських виборів 1990, 1994, 1998 років сформувався своєрідний пул «переможців Донеччини» – група осіб, яким вдалося не тільки у дев'яностих роках представляти інтереси Донецька і – ширше – Донеччини у Верховній Раді

України, але й у подальшому – на зламі ХХ–ХХІ століття. Серед цих осіб були М. Азаров, Р. Богатирьова, Ю. Болдирев, Г. Васильєв, Ю. Звягільський, В. Коновалюк, В. Ландик, О. Лещинський, С. Матвієнков, О. Панасовський, В. Рибак, Г. Самофалов, П. Симоненко, М. Чечетов*. У дев'яностих роках ХХ століття їхня партійна ідентичність була відмінною. Були серед них і позапартійні. У парламенті у 1998 році вони входили до різних парламентських фракцій – від фракції комуністів і «Регіонів України» до фракції партії «Трудова Україна» (як, приміром, Г. Васильєв). Спільним було те, що всі вони у дев'яностих роках говорили від імені Донеччини.

Отже, ідентифікаційні ознаки Донецька і Донеччини першого десятиліття української незалежності:

– превалююча комуністична ідентичність, що по-своєму консервувала зв'язок з минулим;

– новостворювана регіональна ідентичність, перспективи якої були ще невідомими, однак з врахуванням закріплення у ході виборчого процесу донецьким електоратом практики незмінності влади, що виявилася у постійній підтримці одних і тих самих осіб (названих вище), її «перспективна інструментальність» була такою ж, як у комуністичної: консервування ситуації у місті і регіоні.

* Аналіз біографічних даних (почерпнутих із сайту Верховної Ради України) за критерієм «рік, місце народження» і «національність» вказаних осіб свідчить: М. Азаров – 1947, м. Калуга (РРФСР), росіянин; Р. Богатирьова – 1953, м. Бакал Челябінської обл. (РРФСР), національність не вказано; Ю. Болдирев – 1951, м. Донецьк, росіянин; Г. Васильєв – 1953, м. Донецьк, українець; Ю. Звягільський – 1933, м. Донецьк, єврей; В. Коновалюк – 1966, м. Донецьк, національність не вказано; В. Ландик – 1946, м. Часів Яр Донецької обл., українець; О. Лещинський – 1964, м. Дніпропетровськ, єврей; С. Матвієнков – 1957, м. Маріуполь Донецької обл., національність не вказано; О. Панасовський – 1940, м. Єнакієве Донецької обл., росіянин; В. Рибак – 1946, м. Донецьк, українець; Г. Самофалов – 1945, м. Тула (РРФСР), росіянин; П. Симоненко – 1952, м. Донецьк, українець; М. Чечетов – 1953, с. Любимівка Курської обл. (РРФСР), росіянин. Таким чином, серед 14 вказаних осіб-представників Донбасу 4 народилися в РРФСР, 6 у Донецьку, 3 у Донецькій області, 1 у Дніпропетровську. 5 осіб ідентифікували себе росіянами, 4 українцями, 2 євреями, 3 осіб за національністю на сайті Верховної Ради України не ідентифіковані. Тобто 10 осіб із 14 були народжені в Україні, до того ж 9 – на Донеччині. Превалююча національність – росіяни.

У 2002 році під час виборів до Верховної Ради України ІV (2002–2006) скликання у одномандатних виборчих округах №41–45 у місті Донецьку переможцями виборів стали «переможці Донбасу» з попереднього десятиліття: Р. Богатирьова, Ю. Звягільський, В. Ландик, А. Рибак. Новим обличчям стала тільки Т. Бахтеева. У загальнодержавному багатомандатному окрузі виборці Донецька проголосували за кандидатів у депутати від Виборчого блоку політичних партій «За Єдину Україну!» (у складі Народної партії /Народної аграрної партії України, Аграрної партії України/, Народно-демократичної партії, Партії промисловців і підприємців України, Партії регіонів, Політичної партії «Трудова Україна», які разом здобули 35 мандатів), що стало виявом нової ідентифікаційної ознаки: рівень свідомості донеччан уможливив підтримку владного виборчого проекту. Обранці Донецька увійшли до депутатської фракції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у Верховній Раді України «Регіони України» (разом із іншими прихильниками «регіоналізму» – С. Бубкою, Г. Самофаловим, В. Наконечним, В. Пехотою, С. Ларіним та ін.) Привнесений в українську дійсність донеччанами «регіоналізм» перейшов на новий рівень – партійний в парламенті.

«Помаранчева революція» (попри свої численні суперечності й недоліки) демократизувала ситуацію в країні. Однак у Донецьку спектр можливостей, розширений революцією, не був сприйнятий і використаний: у Верховній Раді України V скликання (2006–2007), обраній на пропорційній основі, у загальнодержавному багатомандатному окрузі виборці Донецька підтримали кандидатів від «своєї» партії – ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, представники якої загалом здобули 185 мандатів. Серед обранців були все ті самі: Р. Богатирьова, Т. Бахтеева, Ю. Звягільський, В. Ландик. У Верховній Раді України VI скликання (2007–2012) «регіонали» – 174 особи, серед яких знову були присутні від Донецька Т. Бахтеева, Ю. Звягільський, В. Ландик і В. Рибак – здобули аналогічну підтримку, а далі по-своєму повторили успіх у 2012 році під час виборів до Верховної Ради України VII скликання (2012–2014), які проводилися за змішаною системою і під час яких ПАРТІЯ РЕГІОНІВ здобула найбільше мандатів серед інших політичних сил – 72. «Обличчя Донецька» – Т. Бахтеева, В. Ландик і Ю. Звягільський –

залишилися фактично незмінними. Утім, у двох донецьких округах уперше обранцями стали О. Бобков і М. Левченко.

Загалом, виборчі компанії 2002, 2206, 2007 і 2012 років засвідчили, що ідея «регіоналізму», що почала формуватися як ідея особливих інтересів, особної (від української, але ще в межах Української держави) регіональної – донецької/донбаської – ідентичності виявилася прийнятною для значного кола осіб, які у період роботи Верховної Ради України IV, V, VI, VII скликань взяли її підтримувати, з року в рік залишаючись у виборчих списках ПАРТІЇ РЕГІОНІВ і, відповідно, здобуваючи мандати парламентарів. Осередям «регіонального пулу», відмовившись (у різний час) від позапартійного статусу, як й від ідентифікації з будь-якою іншою політичною силою, у Верховній Раді України стали: М. Азаров, Н. Аркаллаєв, Т. Бахтєєва, Р. Богатирьова, В. Богуслаєв, Г. Васильєв, О. Єфремов, Ю. Звягільський, В. Зубанов, В. Ландик, С. Ларін, С. Ківалов, С. Ключєв, Б. Колесніков, М. Комар, О. Лещинський, Л. Литвинов, В. Макєнко, В. Наконечний, О. Панасовський, В. Пехота, Г. Самофалов, Г. Скудар, О. Стоян, В. Тихонов, В. Турманов, В. Хомутиннік, О. Царьов, І. Шкіря, М. Янковський та ін.

Донецьк продемонстрував найбільшу прихильність до двох ідеологічних платформ – комуністичної і регіоналізму, які, у свою чергу, виявили здатність консервування у свідомості донеччан ідеалів минулого і поступове відособлення від загальноукраїнського інтересу. «Феномен Ю. Звягільського», незмінність у Верховній Раді України «донецького пулу» – своєрідні і безпосередні консервуючі чинники Донецька і – ширше – Донбасу.

До Верховної Ради України VIII скликання (2014) більшість з колишніх «регіоналів» (зокрема, Т. Бахтєєва) увійшли як безпартійні і стали членами фракції Політичної партії «Опозиційний блок». Тобто зміна політичної ситуації в країні змушувала представників політичної еліти змінювати свою партійну ідентичність. Утім, Ю. Звягільський, якому вдалося бути обраним у 45 виборчому окрузі в Донецьку (єдиному, де відбулося голосування в умовах війни), здобувши підтримку 72,73% голосів виборців, що в абсолютних цифрах становило лише 1 454 голоси, як і, наприклад, Д. Омелянович, який здобув перемогу у 49 виборчому окрузі Донецької області, вступивши до вище-

згаданої фракції, залишилися членами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Для донецького електорату партійна ідентичність насправді не мала значення: він голосував за «своїх», які в умовах, що змінювалися, залишалися незмінними – Т. Бахтеєва і Ю. Звягільський.

Незмінність осіб на посадах була характерною особливістю Донецька впродовж останніх понад двадцять років. Якщо проаналізувати процес змінності особи на посаді голови виконкому міської ради/міського голови в советський час, то з'ясуємо, що у час після закінчення Другої світової війни (у період 1945–1990 рр.) посаду голови виконкому міської ради обіймали 10 осіб, з них тривалий час – три особи: у 1953–1960 рр. – О. Бахаєв; у 1961–1976 рр. – В. Миронов; у 1978–1987 рр. – В. Спіцин. В останні роки існування СРСР міський голова Донецька регулярно змінювався: після В. Спіцина у 1987 році міським головою став Г. Онищук, якого у 1989 р. змінив Є. Орлов. У 1990–1992 рр. короткий термін на посаді голови міської ради Донецька перебував О. Махмудов. У листопаді 1992 року головою Донецької міської ради народних депутатів та головою виконкому став Ю. Звягільський, а його першим заступником – В. Рибак, що потягло за собою докорінну зміну ситуації на весь наступний час (аж до моменту постановня «ДНР» і створення «міської адміністрації» на чолі з І. Мартиновим) – владу в Донецьку уособлюватимуть дві персони: у вересні 1993 – квітні 2002 рр. міським головою був В. Рибак (після того, як Ю. Звягільський у червні 1993 року був призначений віце-прем'єр-міністром України, а у вересні того ж року – в. о. прем'єр-міністра України), у 2002 – липні 2014 рр. – О. Лук'янченко. Така особливість була одним зі свідчень надзвичайної слабкості місцевого самоврядування, впливу на ситуацію на місцях адміністрації і фінансово-промислових груп (про що, приміром, говорив Ю. Ключковський [25]).

Аналіз змінності голів Донецької облради свідчить про таке: після проголошення України незалежною державою очільником облради по кілька місяців були Ю. Смірнов (до квітня 1992 р.) й О. Петренко (квітень – 2 серпня 1992). Більш тривалий час у дев'ястих роках ХХ століття посаду обіймали В. Чупрун (12 листопада 1992 – липень 1994), В. Щербань (10 липня 1994 – 4 жовтня 1996), І. Пономарьов (4 жовтня 1996 – 14 травня 1999),

В. Янукович (14 травня 1999 – 14 травня 2001). Термін перебування на посаді у 2000-х роках почав зростати: Б. Колесніков обіймав посаду у період травня 2001 – квітня 2005 і з 4 серпня 2005 до 25 квітня 2006 рр.; А. Близнюк був виконувачем обов'язки з травня до 4 серпня 2005 рр. і головою з 26 квітня 2006 р. до 15 квітня 2010 р.; А. Шишацький – з 15 квітня 2010 до 2 березня 2014, коли на зміну йому прийшов С. Тарута. При цьому показовим є те, що центральна влада в особі Президента України по-своєму підтримувала/консервувала владу на місцях. Так, після того як Ю. Смірнов перестав очолювати Донецьку облраду, він був призначений представником президента у Донецькій області (20 березня 1992 – липень 1994), йому на зміну прийшов В. Щербань (11 липня 1995 – 18 липня 1996), який, будучи головою облради, очолив Донецьку ОДА. Короткий час (з 18 липня 1996 р. до 14 травня 1997 р.) головою Донецької ОДА був С. Поляков, якого 14 травня 1997 р змінив В. Янукович, обраний, як вказувалося вище, у 1999 році головою облради. Після В. Януковича очільниками у 2000 роках призначалися чотири особи: А. Близнюк, В. Логвиненко, В. Чупрун, А. Шишацький. У березня 2014 року (з розгортання кризи на Донбасі) очільником став С. Тарута, якого у жовтні змінив О. Кіхтенко.

Таким чином, з початку української незалежності дуже обмежене коло осіб здобувала владу у місті Донецьку й Донецькому регіоні. У 90-х роках ХХ ст. на Донеччині почав формуватися місцевий політичний режим, ознакою якого ставала незмінність людей при владі. Жоден з українських президентів чи прем'єр-міністрів не вдавався до кардинальної зміни механізмів формування управлінської еліти на Донеччині. Більше того, місцева влада часто використовувалася центральною як адміністративний ресурс, спираючись на який можна було спочатку прийти до влади, а потім і утримати її. Взаємна зацікавленість сприяла тому, що створена у 1997 році (на чолі з В. Рибакком) Партія регіонального відродження України (ПРВУ), згідно з рішеннями II партійного з'їзду, підтримала на президентських виборах Л. Кучму. Але не тільки ПРВУ надала підтримку останньому: на президентських виборах 1999 року у Донецькій області за претендента проголосувало 52,90% учасників виборів, безпосередньо ж у Донецьку за Л. Кучму

віддали свої голоси 54,66% виборців. Хоча Донеччина зайняла у рейтингу підтримки Л. Кучми лише 12-ту позицію (серед 27 регіонів країни і закордонного виборчого округу), але цей результат на тлі волевиявлення мешканців, наприклад, сусідньої Луганщини (де 53,87% виборців підтримали П. Симоненка) був промовистим. Як прикметною була й перемога пропрезидентського Виборчого блоку політичних партій «За Єдину Україну!» на парламентських виборах 2002 року, якому Донеччина надала найбільшу (36,83% голосів виборців) підтримку (другу позицію у рейтингу підтримки посіла Сумська область, де за блок проголосувало 17,5% виборців).

Вищезазначене свідчить, що у дев'яності – на початку 2000-х років місцева влада і електорат Донеччини демонстрували політичну лояльність до Президента, органів держави і загалом Української держави. Але не тільки лояльність: Донеччина була частиною механізму відтворення режиму Л. Кучми. Представники Донеччини обіймали високі посади на центральному рівні: В. Ландик (у 1993–1995 роках) був віце-прем'єр-міністром України з питань зовнішньоекономічної діяльності та інвестицій, головою Агентства міжнародного співробітництва та інвестицій, головою Міжвідомчого комітету України у справах ЄС. М. Азаров (у 1996–2002 рр.) був очільником податкової адміністрації України, входив (1997 р.) у Вищу економічну раду при Президенту, був членом (1999 р.) Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю тощо; В. Щербань входив до Комісії з розробки Концепції державної промислової політики на 1996–2000 роки; Г. Васильєв був першим заступником голови Верховної Ради України (травень 2002 – листопад 2003 рр.), Генеральним прокурором України (листопад 2003 – грудень 2004 рр.).

Своєрідною флуктуацією від ідеї регіоналізму і регіональної ідентичності стало рішення ПРВУ об'єднатися з Партією солідарності України, Партією Праці, Всеукраїнською партією пенсіонерів і Партією «За красиву Україну» (липень 2000 р.) і постання, відповідно, нової політичної сили за назвою Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України» на чолі із трьома співголовами – В. Рибак, В. Ландиком і П. Порошенком і президією партії у складі М. Азарова, Ю. Звягільського і Л. Черно-вельського. Утім, міжрегіональний політичний альянс проіснував

недовго – у 2001 р. партія змінила назву на Партія регіонів і, як вказувалося вище, у складі пропрезидентського блоку «За Єдину Україну!» її представники увійшли до українського парламенту.

Те, що в акцентуванні регіональної ідентичності Президент Л. Кучма не бачив жодної загрози, говорить той факт, що саме одного з очільників Донеччини – В. Януковича – він призначив Прем'єр-міністром України (листопад 2002 – січень 2005 рр.). Зрештою, спробував «передати» В. Януковичу президентську владу, що закінчилося «помаранчевою революцією».

Те, що новообраний Президент В. Ющенко не мав наміру поборювати регіоналізм і регіональну ідентичність, говорить факт нового призначення В. Януковича на посаду Прем'єр-міністра України, яку він й обіймав у період серпня 2006 – грудня 2007 року.

Піком торжества регіональної – донецької – ідентичності стали не лише перемоги ПАРТІЇ РЕГІОНІВ на виборах 2006, 2007, 2012 років, але й обрання В. Януковича на президентську посаду у 2010 р., вихід на політичну арену держави найбагатшої людини не лише Донецького регіону, а й всієї держави Р. Ахметова, який за списками ПАРТІЇ РЕГІОНІВ отримував мандат народного депутата на парламентських виборах 2006 і позачергових виборах 2007 років.

Наприкінці дев'яностих – на початку двохтисячних років паралельно із ПР і ПМУ на Донеччині здійснювалися спроби народження й розвитку інших політсил, серед яких, приміром, Партія солідарності України, що функціонувала у 1997–2001 рр., Політична партія «Єдина Київська Русь», яка діяла у 1998–2003 рр. Крім того, на початку двохтисячних років м. Донецьк став місцем проведення установчих з'їздів таких партій, як, приміром, Всеукраїнської партії Миру і Єдності (у 2000 році) на чолі з Л. Янковською*; у 2007 р. – Політичної партії «Партія Козаків

* У 2013 році Всеукраїнська партія Миру і Єдності (реєстраційний номер 1418) змінила назву на Політична партія «Національний Альянс свободи та Українського Патріотизму «НАСТУП». Її співголовами стали М. Іваненко, Р. Секела, Ю. Хорліков. Місцем перебування центральних статутних органів – м. Київ. У 2014 році (після Революції Гідності) партію знову було перейменовано на ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА», а її очільником став Ю. Луценко. Чергову зміну назви партії зафіксовано у лютому 2015 року на сайті Державної реєстраційної служби України – ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СПРАВЕДЛИВІСТЬ».

України» на чолі з С. Кожиним, а також чергових партійних форумів таких політичних сил, як Партія слов'янської єдності Україна (що постала у 1993 році на чолі із І. Карпенком і проіснувала до 2003 року) і Всеукраїнської партії духовності і патріотизму, що була створена 2000 році на чолі А. Шевченком, незмінним партійним керманичем до сьогодні.

З 2009 року партійні ідентичності донеччан урізноманітнилися за рахунок використання нових ідентитетів – народний/народна, українська, європейські, твоя. Тож Донецьк став місцем розташування центральних статутних органів Політичної партії «Партія Народний порядок», яку очолив А. Древицький, і Політичної партії «Твоя Україна», першим головою якої став Д. Миронович; у 2013 р. – Політичної партії «Партія Народна Платформа» на чолі з Л. Безгіною. Показовим є те, що після Революції Гідності Донецьк як місце перебування штаб-квартири обрали такі новостворені (у 2014 році) партії, як Політична партія «Українська сила» (очільниця – Л. Болан) і Політична партія «Партія Європейських Демократів» (голова – Є. Козлов), а місто Горлівку – Політична партія «ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК» (голова – Д. Косач). Тож на початок 2015 року Донеччина – місце юридичної адреси 9 політичних партій (разом із Політичною партією «ДІТИ ВІЙНИ «НАРОДНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ» на чолі з В. Патlachуком, що постала у 2009 році у місті Слов'янську Донецької області)*.

Таким чином, попри зусилля активних громадян Донеччини створити нові політичні сили на теренах регіону саме ПАРТІЯ

* Слов'янська партія (реєстраційний номер 469, в. о. очільника партії з 2012 року О. Лузан), Політична партія «Партія Козаків України» (реєстраційний номер 150-п.п., очільником з 2014 р. є В. Жмурин), Політична партія «Партія Народний порядок» (реєстраційний номер 167-п.п., незмінний очільник – А. Древицький), Політична партія «ДІТИ ВІЙНИ «НАРОДНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ» (реєстраційний номер 171-п.п., незмінний очільник – В. Патlachук, м. Слов'янськ), Політична партія «Твоя Україна» (реєстраційний номер 182-п.п., незмінний очільник Д. Миронович), Політична партія «Партія Народна Платформа» (реєстраційний номер 217-п.п., голова – Л. Безгінова), Політична партія «Українська сила» (реєстраційний номер 239-п.п., очільниця – Л. Болан), Політична партія «Партія Європейських Демократів» (реєстраційний номер 251-п.п., голова – Є. Козлов), Політична партія «ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК» (реєстраційний номер 236-п.п., голова – Д. Косач, м. Горлівка).

РЕГІОНІВ залишалася домінуючою політичною силою не тільки, власне, у регіоні (хоча центральні статутні органи розташовувалися у Києві), але й упродовж 2002 – 2014 років у межах всієї країни.

7. Виявленню найвагоміших ознак політичних ідентичностей має посприяти дослідження участі представників міської громади у місцевих/регіональних політичних процесах.

Серед значимих політичних подій Донеччини найперше – шахтарські страйки, які вибухнули ще за часів існування СРСР, у 1989–1990 рр. Кожна з наступних страйкових хвиль упродовж дев'яностих років мала свої особливості і наслідки:

– погіршення ситуації з дотаціями вугільної галузі, невиплатою зарплат обернулося шахтарським страйком 1993 року і відставкою уряду Л. Кучми. Крім того, було започатковано «традицію» – похід шахтарів на Київ, що по-своєму підштовхнуло до дострокових президентських виборів. Тобто у механізмі тиску на центральну владу регіональні еліти уміло «вмонтували» протест людини зі значущою соціальною ідентичністю регіону – трудівника-шахтаря і з її матеріальними потребами «тут і сьогодні», свідомістю і професійною ідентичністю;

– лютневий страйк 1996 року більш чітко окреслив конфігурацію сил протистояння на Донбасі та дещо «уточнив» ідейний спектр їхніх вимог. В одному випадку інтереси адміністративно-управлінського та інженерно-технічного корпусу низки збиткових шахт (суть яких зводилася фактично до недопущення реформ у галузі та концентрувалася у вимозі державної дотації збиткових шахт та перерозподілі доходів прибуткових підприємств на користь збиткових) взялися підтримувати В. Полтавець (екс-міністр вугільної промисловості), П. Купін (екс-очільник Луганської облради), а також комуністи, які об'єднали зусилля із Донецьким страйком (очільник – М. Крилов), а також низка профспілкових й господарських суб'єктів (Всеукраїнський союз робітників на чолі з О. Бондарчуком; Профспілка працівників вугільної промисловості, яку очолював В. Держак; представники як ВО «Орджонікідзевугілля», «Стахановвугілля», так і деяких шахт ВО «Донецьквугілля», «Макіїввугілля»).

Утім, частина керівників шахт (економічно конкурентних – із ВО «Красноармійськвугілля», «Павлоградвугілля» та ін.), а також

Незалежна профспілка гірників України (голова М. Волинець) були прихильниками реформ, ратували за залучення нових інвестицій, переоснащення шахт, зменшення податкового тиску та проти «комуністичного принципу» перерозподілу прибутків. Таким чином, частина регіональної управлінської еліти була неохайною до консервації виробничої ситуації, в основі якої – дотації, нереформована «шахтарська дійсність» з характерними для неї свідомісними настановами,

Свій варіант розподілу дотацій від держави мав член Ліберальної партії України та глава Донецької облдержадміністрації В. Щербань, а також Незалежна профспілка гірників Донбасу (голова – М. Волинко), Профспілка інженерно-технічних працівників вугільної промисловості (на чолі з Л. Колесником) та низка представників директорату шахт. Захищаючи малорентабельні шахти Донецька, Макіївки та ін. міст, вони обстоювали ідею надходження державних грошей безпосередньо в область, яка б брала на себе функцію звільнення шахт від утримання об'єктів соціальної сфери, котрі, як стверджувалося, негативно впливали на їхню рентабельність.

Таким чином, регіональні еліти боролися між собою, захищаючи свої корпоративні інтереси, торгувалися із центром за дотації і посади (про що говорить факт звільнення В. Полтавця і призначення С. Полякова на посаду міністра Мінвуглепрому України і подальші клопотання директорів щодо повернення В. Полтавця), виступали проти реформування вугільної галузі, кадрового оновлення керівників галузі як у центрі, так і на місцях (зокрема, проти зміщення з посади гендиректора ВО «Донецьквугілля» В. Іллюшенка), використовуючи при цьому – кожен по-своєму – шахтарів.

По-своєму опір владі і реформуванню галузі чинили комуністи, які розповідали шахтарям про «антинародність реформ». Очільники профспілок докладали зусиль, щоб страйк у часі «прив'язати» до страйку російських шахтарів, вимоги яких у частині погашення заборгованості виплати зарплат та державних дотацій збігалися з вимогами українських. З вуст Ю. Звягільського, В. Держака та ін. звучала критика на адресу уряду. Профспілка працівників вугільної промисловості виступила ініціатором страйку. Представники обласної ради профспілок (у т. ч. і В. Хара)

закликали страйкарів додати до економічних вимог політичні. Керівники Всеукраїнського союзу робітників сподівалися, що шахтарський економічний страйк невдовзі переросте у всеукраїнський політичний.

Утім, страйк, розпочатий 1 лютого 1996 року, був підтриманий не всіма підприємствами галузі: керівники й робітники тих шахт, що вже працювали, скориставшись передоплатою за вугілля, до страйкарів не долучилися. Не підтримала шахтарський страйк і Незалежна профспілка гірників України. Критично поставився до нього голова ЦК профспілки працівників освіти і науки Л. Сачков й очільник Союзу трудівників Донбасу І. Кольчик, який характеризував страйк як прояв агонії ортодоксальних лівих і зауважував, що ЦК ППВП, як і Донецький страйком, мають на меті лише власні корпоративні інтереси. Зрештою, М. Волинка твердив, що страйк «нав'язали комуністи», що по-своєму підтверджує і силу впливу комуністів у регіоні, і окреслює їх як актора, ідентитети якого були найбільш значимими в очах шахтарів.

Розділилися у своїх поглядах на страйк і депутати Верховної Ради України, де, з одного боку, виступали прибічники реформ (С. Терьохін), а з іншого – противники (П. Симоненко, М. Чечетов).

Тобто, на початку – всередині дев'яностих років ХХ століття про консенсус регіональної (донецької) еліти з центральною не йшлося. Еліта Донеччини переживала етап трансформації, про що дозволяє твердити втрата керівних посад одними представниками регіону і просування на посади інших; погіршення криміногенної ситуації (див. про це, наприклад, [26; 27; 28]) й утворення організованих злочинних угруповань, представники яких невдовзі виявлятимуть бажання обіймати посади, а, крім того, здійснюватимуть перерозподіл власності (зокрема, Б. Колесніков і Р. Ахметов, про що у своїй книзі писав С. Кузін) [29].

Особливістю шахтарських страйків наприкінці дев'яностих років була зупинка шахт усього Західного Донбасу, чергові походи гірників до Києва з вимогою погашення заборгованості з зарплати, розгін О. Єфремовим і В. Тихоновим у День Незалежності України (24 серпня 1998 року) учасників мирних протестів із застосуванням сльозогінного газу й кийків; акт самоспалення, здійснений гірником О. Михалевичем 14 грудня того ж року на знак протесту

проти свавілля влади, знущань з боку адміністрації шахти імені Баракова та багаторічної (з 1996 року) невивлати зарплатні. Тобто 1998 і 1999 роки стали свого роду піком напруги в шахтарському середовищі. Але й засвідчили, що місцева еліта, що вже перерозподілила власність (зокрема, – вбитих: А. Брагіна, 1953–1995; О. Момота, ?–1996; О. Шведченка, ?–1996; Є. Щербаня, 1946–1996 та ін.), почавши налагоджувати взаємини із центральною владою (все частіше обіймаючи посади на центральному владному рівні, про що говорилося вище), взялася жорстко приборкувати «шахтарський ресурс».

Таким чином, дев'яності роки донецькі політичні реалії набрали чітких обрисів: влада і власність поступово сконцентрувалася в руках купки осіб, які, відмовившись від реформування вугільної галузі, «консервували» форми життя шахтарів і їхню свідомість, визначаючи по-своєму й межі ідентичності «шахтарського ресурсу».

З кінця дев'яностих проникнення представників донецької еліти на центральні владні рівні (що впливає із вищесказаного) відбувалося двома шляхами:

– через намагання знайти порозуміння, спільні цінності й орієнтири з представниками інших регіонів і, зокрема, Києва, проявом чого була у 2000 році спроба об'єднати п'ять партій у політичну силу за назвою Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України», яка закінчилася, врешті-решт, невдачею;

– через підтримку Президента Л. Кучми, режим правління якого наприкінці дев'яностих усе більше набирав ознак авторитарного [30]: у 1999 році, як зазначалося вище, Донеччина надала понад 52% голосів підтримки Л. Кучмі, а в 2002 році ПАРТІЯ РЕГІОНІВ стала повноправним членом пропрезидентського блоку, увійшовши у його складі до парламенту. Крім того, у країні з'явився Прем'єр-міністр В. Янукович. З цього часу, що варто відзначити, епітет «донецький» дедалі частіше звучатиме не лише в політичній риторичі, але й увійде у інші сфери життя (див. про це нижче).

Інший промовистий факт: останній похід на Київ шахтарів з Донеччини, Луганщини та інших регіонів країни мав місце улітку 2002 року, що дозволяє твердити про те, що згодом, досягнувши взаємопорозуміння із режимом Л. Кучми, у цих походах «на

центр» у донецької еліти відпала потреба. Потреба тиснути на Київ відновилася у переддень і в час «помаранчевої революції», але інструменту «шахтарі» вже було замало: представники донецької еліти візьмуть активну участь у Сєверодонецькому «Всеукраїнському з'їзді депутатів усіх рівнів», який відбувся у листопаді 2004 року і де була «випробувана» ідея створення Південно-Східної держави у вигляді федеративної республіки, озвучена Б. Колесніковим [31].

Своїм шляхом ішла вкорінена в Донецьку Слов'янська партія, лідер якої – А. Базилюк – реанімував кримську організацію, котра устами свого очільника С. Шувайнікова відкрито проголосила «найближчу мету»: «примусити державу поважати права росіян і російськомовних». Таким чином, «світ донецьких» прагнув розширення своїх меж не тільки до Києва, але й інших регіонів, зокрема, Криму.

Післяпомаранчевий час був періодом подальшого укріплення вихідців з донецької регіональної еліти на всіх рівнях влади й у багатьох регіонах, чому сприяло, зокрема, і друге прем'єрство В. Януковича, і, врешті-решт, його потрапляння на президентську посаду: політичні процеси на Донеччині розгорталися у заданому «центром» руслі.

Утім, факти свідчили, що єдинодумствє в Донбасі було відсутнє: якщо луганчани, приміром, у 2009 році виходили у День пам'яті, щоб не тільки помянути О. Михалевича, але й сказати «ні!» «тихоновщині», а в 2013 році 24 серпня і 14 грудня проводили дні пам'яті подій 1998 року, то в Донецьку/*Ахметов-сімі* цього не відбувалося: війна (самозваної) еліти з народом завершилася на користь еліти.

У час Революції Гідності, намагаючись зберегти «свою владу» у Києві, донецька еліта «постачатиме» Києву тих, хто підтримував ПАРТІЮ РЕГІОНІВ, і, зокрема, так званих «тітушок». Після втечі В. Януковича відбулося своєрідне повернення до інструменту «сепаратизм», використання якого й призвело до зруйнування Донбасу.

8. Зрештою, вагомим маркером політичної ідентичності є самоідентифікація представників міської громади у просторі і часі.

У вивченні процесів самоідентифікації донеччан у нагоді, з-поміж іншого, став «Донецко-русский словарь. Толковый словарь местных топонимов, диалектических выражений и слов» [32]. Аналіз словника свідчить про таке:

– маючи хоч і неоригінальну, але власну назву (тобто – Донецьк), місто навіть на початку ХХІ століття не спромоглося позбутися персоніфікації-належності: до ланцюжка назв Юзівка–Сталіно–Донецьк додався свідомісний акцент – *Ахметов-сіті*, що віддзеркалював розуміння мешканцями громади «феодальної» належності міста (і його громади) одній персоні. Калькована з англійської прикладка *-сіті* «сигналіла» про претензії міста на європейськість, цивілізованість. Така *феодальна*, але й *європейсько-цивілізаційна* забарвленість поняття, можливо, виступала до певної міри компенсаторним (для свідомості і психіки донеччан) прийомом, який блокував відчуття ущербності;

– *Ахметов-сіті* був столицею *Бананової республіки* – Донецької області. Таким чином відбувалося своєрідне відокремлення Донеччини від решти українських земель, що свідчило про своєрідний кордон у площині «ми»/«вони». Підставою для такої самоідентифікації регіону було зображення «пальми Мерцалова» на гербі області (затверджений рішенням сесії облради 17 серпня 1999 року [33]). Інша назва пальми – *конопляне дерево*. Таким чином, пропоновані місцевим режимом модифіковані цінності минулого йшли врозріз із бажаннями, світосприйняттям нових поколінь Донеччини, що й відобразилося у риторичі. Старі цінності втрачали вагу і, відповідно, ставлення до них переставало бути шанобливим.

Герб ефемерної *Бананової республіки* мав й інші особливості, на які звертали увагу вже знавці геральдики [34]: в його основі – французький щит, «у той час, коли у всіх гербів обласних центрів України були іспанські щити» (згідно з рекомендацією Українського геральдичного товариства); «пальма Мерцалова» – голуба (хоча була викувана із чорного металу); корона, що увінчувала щит, зображувалася прямою (згідно зі слов'янською геральдичною традицією мала б бути вигнутою догори); щит – обрамлений зеленими гілками дуба (що в геральдиці символізує молодість, недосконалість і невпевненість), а не золотими (символу багатства,

могутності і достатку); дубові гілки не були огорнуті стрічкою, яка є знаком гербів обласних центрів (на відміну від звичайних міських); напис девізу («Можливість доведена справою», зроблений російською мовою: «Возможность доказана делом») – характерний момент особистих гербів і нехарактерний для територіальних, у разі ж використання девізу – його пишуть латиною.

Тобто герб був поза нормами геральдики, українських і слов'янських традицій та настанов, символізував недосконалість, еkleктику бажань і переконань, обрамлену в невпевненість. Наголос на *можливостях, доведених справою*, виявився (як засвідчили події 2014–2015 років) передчасним: *Бананова республіка* на Донбасі (як перед тим вигадана більшовиками Донецько-Криворізька) виявилася нежиттєздатною;

– герб Донецька неофіційно називався *Тонучий шахтар*, оскільки нагадував донеччанам фінальну сцену кінострічки «Термінатор–2», в якій робот тонує у розпеченому металі і показував рукою знак «все буде добре!»;

– свідомість членів міської громади характеризувалася наявністю в ній численних розламів, кордонів і протиставлень, які на рівні риторики здійснювали розмежування у площині «ми»/«вони». Так, побутування таких понять, як *банабаки* (для позначення у Донецьку асирійців), *каманчі* (цигани), чи використання лайливих термінів на позначення греків, як і виокремлення національності дітей, народжених у шлюбі між українцем/українкою і росіянином/росіяною, як *хохлоцап* (від *хохол* і *цап*) створювало чергову лінію розмежування у міській громаді і свідчило, що однією з підстав кордону безпосередньо у міській громаді була національна належність, за якою й відбувалося розмежування у площині «ми»/«вони»;

– простір міста відокремлювався від найближчого оточуючого середовища, тож неподалік *Ахметов-сіті* розташовувалося *Янукієво* чи *Януковка* (як називали місто Єнакієве), а також *Дебільцево* (місто Дебальцево) і *Макаковки* (Макіївки) та ін. Донеччани відокремлювали себе від *бублаїв* (мешканців села, а згодом міста Мар'їнки), *калюжників* (мешканців села Константинівка Мар'їнського району). У свою чергу, всередині Донецька від донеччан намагалися відмежуватися *моспинці* – жителі міста Моспино, яке

хоч і було (з певного часу) частиною Донецька, але, як свідчив фальшивий сайт Моспінської міськради, обстоювали свою *інакшість*. Тобто однією з підстав кордону-розламу була територіальна ознака;

– позначення частини мешканців міста *вербованими* (які з'їжджалися на відбудову Донбасу після Другої світової війни з усього СРСР) відокремлювало приїжджих від місцевих. Як і виокремлення кварталу житлових будинків (між поселеннями «Октябрський» і «Северний» у Куйбишевському районі) і називання його *Ташкент* засвідчувало присутність у Донецьку ще одних *інших* – приїжджих із Узбекистану жертв землетрусу. Місцем мешкання циганів був *Циганський посёлок* у районі Буддеталь (уздовж Червоногвардійського шосе);

– про відокремленість у міському просторі бідних від багатих свідчило називання вулиці «Дубравної» (на якій превалювали дороги новобудови місцевих багатіїв) *вулицею Дем'яна Бедного*;

– про конфлікт поколінь по-своєму свідчило поняття *совковці*, застосовуване щодо народжених до 1991 року;

– присутність у мові таких понять, як *білі сорочки* і *білі каски* свідчила про інший кордон – кордон між шахтарями і управлінською елітою шахт.

Про дисонанси свідомості членів міської громади, викликані життям у просторі, насиченому советською символікою, свідчив факт *нового читання старих символів*. Так, за площею Комунарів закріпилася нецензурна назва. Пам'ятник Артему біля міської ради з огляду на специфіку вигляду під різними кутами зору дістав назву *Bad finger* (англ.: поганий палець). Пам'ятник шахтарській праці – *Гітлер*, оскільки стояв із витягнутою рукою. Пам'ятник Леніну іменувався *пам'ятником Леннону*.

«Обігравали» донеччани і назву торгової марки В. Щербаня «Дело всех», доводячи, що італійською вона звучить як «Коза Ностра». Говорили про можливість *купити у Звягільського*, маючи на увазі здійснення покупок у мережі магазинів АПК імені Засядька, власником якої був Ю. Звягільський.

На початку ХХІ століття зі свідомості донеччан не зникли такі назви/самоназви шахтарів, як *Глазунови діти* (як ще у юзівські часи називали синів покалічених і загиблих на виробництві

шахтарів, яким юрисконсульт Глазунов видавав лист для прийому на роботу на завод, що унеможлилював виплату сім'ям грошової допомоги. *Глазунови діти* за гроші виконували лише підручну роботу і не мали перспектив «підвищення по службі»), *стахановці* (як називали із 1935 року в СРСР робітників із високою продуктивністю праці), *блукаючий форвард* (робітник без конкретного робочого місця, який щоденно мав виконувати різні роботи: то його посилали комусь на допомогу, то на «дрібні роботи непостійного характеру»). Кожна з цих назв, як і низка інших сленгових слів для позначення специфіки роботи на заводі чи в шахті – *гоблін* (прохідник на шахті), *говноляп* (один з працівників ДМЗ), *газожог* (випалював смолоскипом у шахті газ метан; застаріла професія), *водяний* (або *отсос* чи *жаба* – робітник, який здійснював водовідвід на шахті), *гробові* (остання оплата, що спеціально виділялася шахтарю перед виходом на пенсію), *копитні* (гроші, додатково виплачувані шахтарю, який був змушений долати значні відстані від ствола шахти до забою) – назажди закріплювала у свідомості представників локального соціуму проблеми шахтарів, шахтарських родин, особливості їхнього життя, ієрархію в стосунках, ставлення до професії і кваліфікації людини тощо. Крім того – «Словник...» був своєрідним компендіумом конфліктогенних складових простору регіону.

Присутність у словнику донеччан поняття *Божя людина* розкриває таємницю проникнення на виробництва на території України представників УПЦ (Московського патріархату) і, відповідно, дає чіткіші уявлення про механізми посилення російського впливу в Донецькому регіоні. Зокрема – з 2000 року, коли, приміром, Донецький металургійний завод (ДМЗ) увійшов до концерну «Енерго» і на підприємстві почали культивуватися «православні традиції»: було збудовано храм (2003 рік), у цехах запрацювали «духовні вітальні», для посилення зв'язків «храму» з робітниками була запроваджена посада «помічника по персоналу», яким зазвичай ставав голова цехкому або нормувальник. Такого «помічника» і називали *Божою людиною*, або просто *Боженька* [35].

Насадження релігійності робітникам було одним із важелів у складному механізмі утримання їх під контролем.

Погляд же на Донецьк з Києва мав свої особливості: «донецькі» – це люди з «неправильною політичною мораллю», які голосують за представників «біло-голубого табору» чи, що ще гірше, – за комуністів; люди низької культури; люди, образ яких вкрай «зіпсував» Северодонецький з'їзд; «бандити» (що, не в останню чергу, базувалося на кримінальному «досвіді» Донеччини дев'яностих років ХХ століття) [36], які з приходом до влади поширяють на всю Україну свої «бандитські закони», реалізувавши гасло «Все буде Донбас!» (неодноразово «презентоване» у рукописній формі на київських парканах).

Аналізуючи *ставлення «донецьких» до української мови й історії, Української держави*, експерти засвідчували специфічність їхньої позиції:

– з одного боку, більшість мешканців регіону розмовляла російською і не дуже шанобливо ставилася до української, але з іншого – донецька інтелігенція і молодь іноді демонстрували «показове шанування української мови»; крім того, українською починали – «не дуже вдало, іноді смішно, але дуже старанно» – користуватися люди, які не робили цього раніше [36];

– «донецькі» сприйняли негативно заряджені антиукраїнські міфи (наприклад, про «бандерівців», що, як відзначали експерти, дисонувало із функціонуванням у місті «радикально налаштованих націоналістичних угруповань»). Утім, це пояснювалося, швидше, незнанням історії, ніж свідомою неповагою до українського минулого [36].

«Регіональні патріоти» Донеччини бачили у «донецькому» особливого українця, вихідця із «славного героїчною шахтарською... працею регіону», і, на відміну від інших українців, – трудолюбивого [36]. Місто Донецьк у свідомості донеччан поставав, як: «столиця Донбасу» [37]; згодом (після закріплення В. Януковича на прем'єрській посаді) – як «столиця України» [36]. Відчуття «столичності» породжувало інше відчуття – винятковості, обраності.

Ставлення представників Донбасу до Української держави характеризувалося тим, що воно було «переважно споживацьким»: мешканці регіону були готові «любити тих, хто перешкодить остаточно перетворити... життя у пекло» [38]. У деяких з них

Україна ототожнювалася із Західною Україною, асоціювалася із західноукраїнськими символами культури, формою західноукраїнського патріотизму, крім того – із історією й традиціями Правобережної України; Україна – це там, де говорять українською, і вони надихалися «на поширення відповідних цінностей у себе в регіоні. ...Працює формула «добре там, де нас немає», але у межах однієї країни» [38]. Були й такі мешканці регіону, для яких була прийнятною модель «Україна як нео-УРСР»: Донбас «бачив» Україну «індустріально-господарською державою, де цінність західних областей країни зводиться лише до моральної підтримки південно-східних регіонів у погоні за економічним процвітанням». Така Україна (яку Донбас «годує») мала б бути постійно в «активній дружбі» зі всіма республіками СНД, продовжуючи «справу СРСР» [38]. Зрештою, були й ті (нечисленні у своїй кількості), які обстоювали модель «Україна як Україна» і були здатними «вкласти все різноманіття сучасної України в єдину картину і вважали цю картину правильною» [38]. З початком російсько-української війни представники інтелектуально-ділової еліти Донецька зазначали, що «з'явилися люди, які гостро відчувають спільність долі з Україною, інші згуртувалися довкола «руського мира», треті просякнулися донбаською ідентичністю – все це було перемішано, як у будь-якому прикордонному краї. Донецьк у цьому сенсі не Львів і не Архангельськ, у нас значно більше відтінків» [39].

Місцеві інтелектуали (наприклад, Є. Шибалов) іноді писали про Донецьк як про «українське Задзеркалля», де доводилося бігти по колу, «бігти чимдуж, щоб тільки залишатися на місці», що й віддзеркалювало світосприйняття людини, зайнятої на безперервному виробництві, яке не підлягало реформуванню: система повинна була лише відтворювати саму себе, і це була «ідеальна організація буття по-донецьки». Консерватизм і нонконформізм донеччанина-шахтаря проявлявся під час походів до Києва, мета яких – дотації, зарплати, незмінність правил гри. Саме такі бажання концентрувалися у слові *стабільність*. Будь-які посягання ззовні на стабільність не сприймалися: той, хто прагнув змін – ворог.

«Стабільність» нерозривно пов'язувалася із необхідністю працювати. Терміни на позначення сутності «праці» – «*наХать*»,

не хворіти, не хандрити, працювати понаднормово, несвоєчасно не запити, жертвувати особистим. Мотивація: від праці одного (акцент, що є характерною особливістю свідомості в індустріальному суспільстві) залежить чимале коло інших; «якщо я не займу своє місце, то не запрацює вся система», тому *треба нести свою частину ноші.*

Такі переконання – основа снобізму, який став підґрунтям твердження, що «Донбас годує всю Україну», й основою для вимоги привілей, особливого статусу, бо на Донбасі «найбільші зарплати, найбрудніша екологія, найкрасивіші дівчата, найпрацьовитіший народ, найшкідливіші виробництва...», усе на Донбасі – «най-...», а зворотним боком *донецького снобізму* була зневага до інтелектуальної праці, до роботи організаційної й адміністративної.

Снобізм і зневага до *іншого* сконцентрувалися у самоідентифікації з місцевим акцентом: *я/ми – донецький (і)*, ідентифікаційними характеристиками якого були: російська мова як «мова міжнаціонального спілкування», розпливчата ідентичність, вибудована на запереченні (не-кияни, не-бандерівці, не-росіяни...); фаталізм і віра в удачу – *фарт*, а тому і підтримка того, кому *фармить* (починаючи від сусідньої бригади, яка наткнулася на *жирний пласт* і отримала більшу зарплату, до В. Януковича, якого треба підтримати на виборах, бо він *свій і фартовий*); замкнутість, яка не дозволяє публічно говорити «ані про свої релігійні переконання, ані про національності, ані про родину»; реакція на зовнішню загрозу – *розбігтися*.

Утім, крім снобізму, донецькі мали й інший свідомісний зріз, в основі якого був *страх*. Страх, про який по-своєму розповідали заголовки в інформаційних ресурсах: «Вместо школ – «копанки!»» [40], «Скрываемая безработица, или Кто виноват в том, что наш металл никому не нужен?» [41], «Вместо упования – разочарование...» [42], «Как ОАО «Донецкавтотранс» своих рабочих кинуло» [43], «Вторая волна донецкого рейдарства: охота за небольшими, но преуспевающими» [44], «Где лес стоял, там Партия регионов шумит» [45], «Геноцид жильцов в Донецке с помощью очередного бизнес-центра» [46].

Картина життя донеччанина, особливості його ставлення/сприйняття власності й влади, можливостей і норм поведінки простих трударів доповнювалася такими штрихами:

– «Тут немає і не може бути питання власності і розуміння власності. Природа дає, ми беремо, ми – не крадемо. Хто може обмежити, якщо нема питання власності? Той, хто сильніший. Вождь. Він же – міліціонер. Якщо з вождем поділитися, принести йому жертву – полювання буде вдалим. Тут немає завтра, як такого, тут немає рефлексії майбутнього. День прожитий – і добре, проживемо ще. А, може, помремо – рефлексії смерті немає також. Є ворожий світ – природа, є ворожі якісь інші, але зовсім немає самобачення...» [47];

– «Тут є боги, які вибилися із вождів, міліціонерів, – прокурори, судді, деякі боги досягають навіть рівня президента. Вони всі – система привласнення. До них не можна підходити із питанням совісті, моралі – це інший спосіб освоєння простору»; вони «підлі, хитрі, які п'ють, огидні, але боги. І треба жертвувати, треба голосувати за них,.. і тоді, напевно, буде умиротворення і завтра буде дуже успішним полювання. А, можливо, і не буде – ну, тоді вони розгнівалися і треба жертвувати ще і ще» [47];

– «тюрма – це теж хороше місце. Тому, що там годують, там можна жити, там тепло, врешті-решт» [47];

– діти працюють у копанках*, «так не можна жити, здається. Але так живуть», бо «добра тут ніхто не бачив. У добро тут ніхто не вірить» [47].

Утім, з погляду місцевої еліти, Донеччина й Донецьк – це «Можливості доведені справою» (як було закріплено на гербі). Представники місцевої еліти твердили, що «у нашій країні багато хто не задоволений життям... утім, у Донецьку їх менше, і є в

* Про дитячу працю у 2012 році спробувала розповісти естонська режисер М. Каат, знявши документальний фільм «Шахта №8», який був продемонстрований на кінофестивалях у 30 країнах. Як зазначали експерти, фільм «налякав українських чиновників», оскільки ілюстрував «наслідки їх руйнівної діяльності». У фільмі М. Каат був показаний не той Донбас, який «усіх годує», а той, який «давно уже поставило на коліна злочинне угруповання», яке складалося «із продажної совєтської партноменклатури і злочинців. І нинішнє керівництво України, яке заробило перший капітал на розграбуванні колись багатого регіону, не хоче, щоб такий Донбас показували в кіно» [В Україні запертили фільм о донецких копанках, котрый увидели 30 стран мира. – <http://www.unian.net/common/627364-v-ukraine-zapretili-film-o-donetskih-kopankah-kotoryiy-videli-30-stran-mira.html>].

людях якась віра у світле майбутнє. Не в комунізм, звісно, а в свою власну удачу» [48].

Показовою була самопрезентація/самоідентифікація донеччан через своїх «великих людей»: у рейтинг 2009 року (який уклали «Донецкие новости» на честь 140-річчя міста Донецька, провівши опитування громадян упродовж серпня) «відомих донецьких» потрапили письменники (В. Сосюра, В. Стус, І. Роздобудько, П. Байдебуря, В. Русанов), науковці (А. Фомеко), спортсмени (П. Астахова, С. Бубка, І. Ліщинська, О. Коляскін, Л. Подкопаєва, В. Чанов, О. Ягубкін), космонавти (О. Волков, Г. Береговий, Л. Кізім), інакомислячі (П. Григоренко) й державні діячі советського часу (В. Дегтярьов, Ф. Сергєєв /Артем/, М. Конарєв), захисники Донеччини під час Другої світової війни (Ф. Грінкевич, К. Гуров, Ф. Толбухін), відкривачі «донецьких надр» та відомі металурги, шахтарі, ковалі (Г. Капустін, М. Курако, М. Мазай, О. Мерцалов, О. Стаханов), керівники підприємств (В. Бойко, О. Засядько, Ю. Звягільський, А. Свіцин), люди мистецтва (Л. Биков, Й. Кобзон, А. Коробко, А. Куїнджі, О. Ломоносова, Н. Мордюкова, В. Писарєв, С. Прокоф'єв, А. Солов'яненко), як і засновник міста Донецька Дж. Г'юз. Специфічною була презентація й ідентифікація низки окремих осіб, серед яких В. Рибак – «один із засновників Партії регіонів»; Б. Колесніков – «жертва політичного свавілля»; В. Логвиненко – «скромний губернатор»; О. Лук'янченко – «мер-будівельник»; П. Симоненко – «головний комуніст країни», що по-своєму свідчило про «вагу» цих осіб у житті регіону. Утім, «найвагомішою» була перша позиція рейтингів, яку посідав «господар Донбасу» [49] і «шановний» [50] – Р. Ахметов*. Загалом же суть

* У січні 2013 року, за підрахунками агенції Bloomberg, Р. Ахметов посідав перше місце серед найбагатших людей України і 26-те у світі. Його статки оцінювалися у 22,3 млрд доларів США і були більшими, ніж у будь-якого російського мільярдера. У вересні 2014 року його статки зменшилися до 12,7 млрд американських доларів. Головні активи об'єднувала ФПП «Систем Кепітал Менеджмент» (СКМ), якій належало 71,24% холдингу Metinvest B.V. і ДТЕК; крім того, в СКМ був Перший український міжнародний банк (ПУМБ), машинобудівна Cogim Group, транспортна компанія «Портінвест», оператор зв'язку «Укртелеком», медіахолдинг, нерухомість та безліч інших підприємств.

оцінки ролі «великих людей» у житті мешканців регіону зводилася до того, що «Донецька і Луганська області «виросли» на поклонінні сильним людям типу Януковича, Ахметова, Єфремова й інших тіньових володарів цих регіонів» [51]. Ці «сильні люди з Донбасу» вплинули на всю Україну: Донбас перетворився на «регіон, який за останні роки звик диктувати умови усім іншим», тож заклики «почути Донбас» – незрозумілі, оскільки Донбас не просто чули/слухали, але його «слухалися»*. Висновок одного із вихідців з Донбасу: «Усі, хто міг переповзти звідти у владу, повезли з України що хотіли і скільки змогли», а тому стверджувати, що «з донеччанами не рахуються, більш ніж абсурдно» [52].

Наприкінці 2014 році донеччани, рефлектуючи над своїм минулим і «воєнними буднями», робили численні «уточнення» щодо себе, своїх політичних орієнтацій: «Донецьк – це Україна», «і Донбас – це теж Україна»; «Донецька і Луганська області – це українське село, і так було завжди. Україномовне, українське село»; у березні – травні 2014 року соціологи свідчили, що 65–67% опитаних хотіли жити в Україні. Трішки більше третини – хотіли у

СКМ – другий (після «Нафтогазу») платник податків в Україні. За даними СКМ, відрахування в бюджети усіх рівнів сягали близько 29 млрд гривень, або 4,7% всіх податків в Україні в 2012 році [Преловская Вера. Как «хозяин Донбасса» Ринат Ахметов ведет бизнес в условиях войны [<http://top.rbc.ru/business/29/09/2014/5429050dcbb20fd75eeca49e>].

* Про ступінь впливовості «донецьких», їхні наміри і бажання по-своєму розповів автор «Пісні про Донецьких», що з'явилася наприкінці 2013 року:

*Не думай о донецких свысока.
У каждого из них – причины веские.
Сидят они повсюду у руля.
Донецкие, донецкие, донецкие...
Донецким отказать ни в чем нельзя.
Запросы-то у них отнюдь не детские.
Придут к тебе и в двери постучат:
про бизнес твой узнают хотяб донецкие.
У каждого из них есть нужный друг,
министры, замы, мэры, губернаторы.
Захватывают быстро все вокруг
и поглощают все, как аллигаторы.
Донецкие, донецкие, донецкие...*

Росію, у «ДНР», у Советський Союз, оскільки то був «золотий вік», який характеризував свідомісний зріз кожного суспільства, що привласнює: там були шахтарі і металурги, суворий вождь, що сидів у Кремлі. Утім, «золотий вік» уже пам'ятали не всі: він залишився у легендах, які оповідали про «Велику Перемогу», яка – «сакральна і абсолютно вихолощена у смисловому сенсі»: «наші» перемогли «не наших», фашистів; які ж «ми тоді були молодці і як ми всім тоді врізали!» [47].

Оцінюючи ситуацію наприкінці 2014 року, дехто з-поміж донеччан відзначав, що «Донецьк більш схожий на звалтовану жінку, ніж на європейське місто, де... сором, жертвовність і небажання про це думати»; де «немає громадянської війни, це війна Росії проти України»[47], адже – «загалом Донбас дуже толерантний – у нас нема набору своїх традицій, регіон став місцем зустрічі різних ідентичностей, націоналізм і екстремізм йому невластиві» [39]; «Донецьк ніколи не був сепаратистським, за винятком купки маргіналів, які становили значно менше одного відсотка від усіх мешканців регіону. Та несподівано ним став. І такі метаморфози не випадкові. Бо вони ШТУЧНІ. Тобто привнесені ззовні й зсередини абсолютно конкретними людьми, які нав'язують області свою маніакальну ідею про необхідність руйнування України», і це відбувалося на тлі політики, здійснюваної керівництвом області «останніми місяцями»: виконання вказівок «центру», що призвело до того, що народ реально повірив у придуманих «правих радикалів»; нескінченне залякування мирних мешканців Майданом і якимись міфічними ешелонами бойовиків «Правого сектору», що зіграло з «донецькими» дурний жарт, оскільки народ дійсно повірив і почав боятися західноукраїнських бойовиків та вдався до створення загонів самооборони та «вперше за всю історію України, крепко задумався, чи потрібна така Україна?» [53].

На такому ґрунті «запрацювали» ідеологи і організатори руху сепаратистів: син колишнього Президента О. Янукович («один із спонсорів руху»), М. Левченко («ярий українофоб і головний «зв'язковий» з московськими керівниками проекту»), секретар Донецької міської ради С. Богачов (керував створенням групи «тітушок»), самопроголошений «губернатор» П. Губарев («людина Левченка»), до яких після втечі В. Януковича примкнув особисто

відданий О. Януковичу екс-начальник обласного управління МВС Р. Романов, а також низка чиновників, правоохоронців, народних і місцевих депутатів, співробітників апарату ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, бандитів «середньої ланки», які діяли як свідомо, так і несвідомо на користь «змовників» [53]. Ці люди мали досить відмінну мотивацію, долучаючись до плану розколу України: О. Янукович боровся проти Майдану і всього українського, оскільки втратив реальну владу над країною; М. Левченко («сепаратист і «федераст» зі стажем») був давно завербованим структурами держбезпеки Російської Федерації і «послідовно виконував їхнє завдання в Україні»; натхненник «тітушок» С. Богачов хотів бути мером Донецька (замість А. Лук'яненка) і став організатором п'ятнадцятитисячного мітингу на площі Леніна 1 березня 2014 року, з якого «все почалося»; П. Губарев – був «платним співробітником» М. Левченка, від якого й отримував гроші – «скоріш за все неукраїнського походження» – на організацію мітингів та оплату за свої послуги («перший транш дорівнював 1 мільйону доларів – 500 тисяч для Губарева і стільки ж на людей із «бойових груп»); Р. Романов – політичний авантюрист, який зробив ставку на військове вторгнення росіян, сподіваючись обійняти посаду керівника «донецької поліції МВС РФ» [53]. Саме ці люди із розрізаних груп «проросійських маргіналів загальною чисельністю близько 200 осіб на всю область («Русский блок», НРЕ, «Донецкая республика», «Восточный фронт», «Оплот», ПСПУ) створили досить потужний рух», до якого 1 березня долучилася не тільки «масовка», але й «бойова група» – росіяни (скінхеди, неофашисти, члени НРЕ, колишні нацболи, футбольні фанати й інший «платний агресивний зброд»), луганські «бойовики», криміналітет із міст Донеччини, на дії яких СБУ не прореагувала, оскільки, за деякими даними, в Донецькому обласному управлінні кількість позаштатних співробітників ФСБ була «дуже близькою до граничної чисельності штату СБУ» [53].

Стихійні виступи близько 10 тис. донеччан (4 і 5 березня) на захист цілісності України, арешт П. Губарева не мали результату. 9–10 березня знову відбувалися мітинги сепаратистів, на які були підвезені люди. У пресі звертали увагу на тісний зв'язок М. Левченка із Р. Ахметовим, який неодноразово висловлювався за цілісність Української держави, але у той же час міг вести подвійну гру.

2015 рік був часом постійної «переоцінки ситуації. Одні з українців дивилися на донеччан і стверджували, що «Донецьк – це не «всі ватники»» [54], інші ж твердили, що «жадібність, меркантильність людей підштовхнула їх до «кращого життя». Ця вроджена азійська жадібність породила у їхніх серцях ненависть до власної країни!» [55]. Своєрідним висновком звучали слова про те, що «історія Донбасу – це об'єктивована казка про «Рибаків і Рибку». Донецький зажерливий народ забув про те, ким і чим вони були у часи СРСР. Люди... почали купувати дорогі авто, у кожен дім прийшли комп'ютери, телефони, естетична і зручна побутова техніка і сантехніка та інші блага цивілізації. Діти серні здобували освіту в престижних вузах, вибивалися в люди, а в часи СРСР вступити до того ж технікуму вважалося великою удачею. Але... чернь ненаситна, почуття міри не прищеплено, і холоп завжди залишиться холопом, навіть сівши на царський престол, що й довів сумновідомий президент Янукович! Люди захотіли більшого! Усі хотіли працювати так само, а отримувати втричі більше! До смаку припала ідея про те, що України ніколи не існувало, а заради потрібної зарплати взагалі всі почали любити велику Перемогу і Путіна втричі більше! Але вселенські закони незмінні! Мати більше цій черні згідно з кармою, вочевидь, не годилося! Ось вищі сили за невдячність забрали все, що мали» [55].

Цих основних, складових аналізу процесу становлення і трансформації політичних ідентичностей за тих чи інших обставин може бракувати для реставрації «картини політичних ідентичностей», оскільки, беручи до уваги особливості тих чи інших місцевих режимів (впроваджувану ними політику ідентичностей), специфіку зовнішніх впливів (інформаційних, економічних, силових та ін.), можна виокремити й інші чинники, вага яких у ході становлення і зміни (спрощення, ускладнення) політичної ідентичності у конкретній ситуації буде визначальною.

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>

2. Закон України. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>

3. Концепция внешней политики Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDED BF7DA644257B160051BF7F

4. Про кількість та склад населення Одеської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/odesa/>

5. Про кількість та склад населення Донецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/donetsk/>

6. Про кількість та склад населення Луганської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/lugansk/>

7. Про кількість та склад населення Чернігівської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/chernigiv/>

8. Про кількість та склад населення Чернівецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/chernivtsi/>

9. Україна. Число адміністративно-територіальних одиниць [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html>

10. Стратегия социально-экономического развития города Донецка на период до 2020 года / А. А. Лукьянченко, Г. А. Гришин, А. И. Амоша и др.: Монография / НАН Украины. Ин-т экономики промышленности; Донецкий городской совет. – Донецк, 2008. – 308 с.

11. Україна у цифрах. 2013. – Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

12. Звідки на Донбасі сепаратисти – погляд правозахисників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socportal.info/2015/01/19/zvidki-na-donbasi-separatisti-poglyad-pravozahisnikiv.html>

13. Топ 100. Лучшие города и регионы Украины. Церемония награждения лидеров рейтинга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.webcitation.org/6CURE8he5>

14. Наиболее дотационными регионами Украины признаны Киев и Донбасс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/groshi/naibolee-dotacionnymi-regionami-ukrainy-priznany-kiiev-i-donbass.html>

15. Україна – 2014: суспільно-політичний конфлікт і церква (інформаційні матеріали). – К., 2014.

16. Шерр Джеймс. Жесткая дипломатия и мягкое принуждение: влияние России за рубежом / Джеймс Шерр; [пер. с английского] / Королевский институт международных отношений Chatham House, Центр Разумкова. – К.: Заповіт, 2013. – 152 с.

17. В Донецке не хватает имен для улиц и переулков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/v-doneckene-hvataet-imen-dlya-ulic-i-pereulkov-496303.html>

18. Памятники и мемориалы города Донецка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.donbass-info.com/content/view/2930/2937/>

19. Наш Донецк. Памятники [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.archive.org/web/20070928083858/www.donetsk.dn.ua/sights/monuments/>

20. Обухова Н. О. Структура символічного простору в образі великого міста (на прикладі м. Донецьк) / Н. О. Обухова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – №1–2. – С.84 – 87 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/vishn2010_1-2_84.pdf

21. Статут територіальної громади м. Донецька [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lukyanchenko.donetsk.ua/public_echo_ua.php?id_public=12872

22. Герб Донецка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://infodon.org.ua/donetsk_gerb

23. Надо не карнавалы устраивать, а тиражировать свою украинскую культуру. Как в Донецке отмечали местные праздники [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://fraza.ua/analitics/29.08.12/148318/nado_ne_karnavaly_ustrivat_a_tirazhivat_svoju_ukrainskuju_kulturu_kak_v_donetske_otmechali_mestnye_prazdniki.html

24. Пойти на майские праздники в Донецке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/Kuda-poyti-namayskie-prazdniki-v-Donেকে.html>

25. Эксперт: мэры, которые работали на Донбассе, – сегодня никто [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glavcom.ua/news/279106.html>

26. Кровавая история Донецка. Часть I – «Криминальные разборки» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bezpekavip.com/spec/newpages-1fd651221e0fad95d7287cac69c8c059>

27. Кровавая история Донецка. Часть II – Убийство Ахатя Брагина. Покушение на Павла Лазаренко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bezpekavip.com/spec/new-pages-eb2d36a6d87e345649c56d3fd2812d2f>

28. Кровавая история Донецка. Часть III – Убийство Евгения Щербаня [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bezpekavip.com/spec/new-pages-aed8f2569e68d7d86278fea8eaca14d4>

29. Кузин Сергей. Донецкая мафия. – Антология: – К.: «Полиграф-книга», 2006. – 304 с. [Электронный ресурс] / Сергей Кузин. – Режим доступа: <http://dony07.narod.ru/dm.html>

30. Див.: Кармазіна М. С. Президентство: український варіант / М. С. Кармазіна. – К., 2007.

31. Стадник В. Северодонецк 2004: Как рождался сепаратизм [Электронный ресурс] / В. Стадник – Режим доступа: <http://lampra.today/politika/severodonetsk-2004-kak-rozhdalsya-separatizm/>

32. Донецко-русский словарь. Толковый словарь местных топонимов, диалектических выражений и слов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://slovar.dn.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=59

33. Україна: герби та прапори / авт. проекту та упор. : В. Г. Кисляк, О. А. Нескоромний. – К. : Парламентське вид-во, 2010. – 456 с. : ілюст. – укр., рос., анг.

34. Герб Донецкой области [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%B1_%D0%94%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8

35. Божий человек [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://slovar.dn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=51&Itemid=67&l=1&page=13&sort

36. Легенды и правда о «донецких» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/analitika/legendy-i-pravda-o-donetskih.html>

37. Донецк – столица Донбасса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://1-veda.info/_donetsk/

38. Серета Е. Украина глазами Донбасса: как нас видят жители «победивших» регионов [Электронный ресурс] / Е. Серета– Режим доступа: http://fraza.ua/analitics/31.03.11/113049/ukraina_glazami_donbassa_kak_nas_vidyat_zhiteli_pobedivshih_regionov.html

39. Еврей из Донецка: это тактика ХАМАС [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pauluskp.livejournal.com/607048.html>

40. Вместо школ – «копанки»! [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=43323>

41. Скрываемая безработица, или Кто виноват в том, что наш металл никому не нужен? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=20958>

42. Вместо упования – разочарование... [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=49366>

43. Как ОАО «Донецкавтотранс» своих рабочих кинуло [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=51304>

44. Вторая волна донецкого рейдарства: охота за небольшими, но преуспевающими [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=20909>

45. Где лес стоял, там Партия регионов шумит [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=20573>

46. Геноцид жильцов в Донецке с помощью очередного бизнес-центра [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=17574>

47. Елена Стяжкина: «До встречи в Донецке» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ostro.org/donetsk/society/articles/457671/>

48. Арутюнов Г. Донецк – город молодой и дьявольски энергичный [Электронный ресурс] / Г. Арутюнов. – Режим доступа: <http://dnews.donetsk.ua/publications/vip/2010/09/08/2786.html>

49. Преловская Вера. Как «хозяин Донбасса» Ринат Ахметов ведет бизнес в условиях войны [Электронный ресурс] / Вера Преловская. – Режим доступа: <http://top.rbc.ru/business/29/09/2014/5429050dccb20fd75eeca49e>

50. 100 известных донецких [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dnews.donetsk.ua/publications/100donetsk>

51. Потери Ахметова на Донбассе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://real-vin.com/%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8-%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%B5>

52. Жадан: «Призывы «Услышьте Донбасс!» мне непонятны, потому что Донбасс не только слышали – его слушались!» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dnews.donetsk.ua/publications/politics/2014/07/11/26031.html>

53. Валериев Игорь. Донецкий сепаратизм: все очень непросто [Электронный ресурс] / Игорь Валериев. – Режим доступа: http://ipress.ua/ru/mainmedia/donetskyu_separatyzm_vse_ochen_neprosto_53471.html

54. Донецк – это не «все ватники» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rous.ws/?p=1717>

55. Зельфанов К. Мысли о донецких «старухах у разбитого корыта» [Электронный ресурс] / К. Зельфанов. – Режим доступа: http://nr2.com.ua/blogs/RIA_new_region_ukraine/Myсли-o-doneckih-staruhah-u-razbitogo-koryta-91380.html